

אמונת עתידך

”אמונת – זה סדר זרעים”

(שבת לא ע”א)

”שמאמין בחי העולמים וזורע”

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 52

אדר א' - אדר ב' תשס”ג

מכון התורה והארץ * כפר דרום — חבל עזה

עורך:

הרב דורון ותקין

ע. עורך:

הרב נעם חיים כהן

מערכת:

הרב אביגדור לוינגר

הרב יואל פרידמן

הרב גבריאל קדוש

בהוצאת מכון התורה והארץ
חוות כפר דרום, ד"נ חוף-עזה 79720
טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toroland.org.il

דוא"ל

Mahon@inter.net.il

דמי מינוי לשנה 36 שקל

החברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

©

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 - 4262

סדר ועימוד

א"א 08-6847761

דפוס חמד בע"מ, ירושלים

תוכן

מערכת

5	הרב דורון ותקין	להקדה ולעמוד על נפשם
---	-----------------	----------------------

מאמרים

מצוות מחצית השקל

9	האדר"ת זצ"ל	הערות במצוות שקלים
13	הרב יעקב אפשטיין	שותפות כל ישראל בקורבנות ציבור
19	הרב יהודה זולדן	זכר למחצית השקל — יישוב ארץ ישראל

מצוות התלויות בארץ

30	הרב אהוד אחיטוב	מסיק זיתים סביב ההתיישבות ביו"ש
46	הרב יהודה הלוי עמיחי	הפרשת תרו"מ בטעות

איסור חרקים

54	הרב יגאל קמינצקי	דין חרק יבש
----	------------------	-------------

רשימת המשתתפים בקובץ (לפי סדר הא' ב')

רבה של ירושלים	הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת) זצ"ל
מכון התורה והארץ	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
מכון התורה והארץ	הרב דורון ותקין
ר"מ ישיבת ההסדר נוה דקלים	הרב יהודה זולדן
מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב האזורי חבל עזה, ראש מכון התורה והארץ	הרב יגאל קמינצקי

הרב דורון ותקין

לְהַקְהִיל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם

אחת השאלות הקשות במגילת אסתר, מדוע מרדכי ואסתר כתבו ליהודים (מגילה ח יא): **"לְהַקְהִיל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם"**? אמנם את כתבי המלך אין להשיב, אבל המלך נתן להם רשות לכתוב כרצונם כדברי המגילה (שם ח): **"וְאַתֶּם כְּתַבּוּ עַל הַיְהוּדִים כְּטוֹב בְּעֵינֵיכֶם"**.

כותב על כך המהר"ל בפירושו אור חדש (עמ' רא):

כי זה שהם יהרגו את אויביהם נקרא זה לעמוד על נפשם, ולא תאמר לא היה צריך להם רק להשיב את הספרים ולא יהרגו שונאיהם בהם, אבל מה שיהרגו הם שונאיהם למה להם זה? **ועל זה אמר לעמוד על נפשם**. כי ההריגה בשונאיהם זה רק שעומדים על נפשם — כי ישראל כאשר הם בגלות בין העמים אם יש שונא להם כמו שהם אלו, שהם מזרע עמלק האגגי כאשר הוא צורר ישראל, ותמיד הם עומדים לכלות ישראל — לכך אם ישארו כמו שהיה עתה, היה המן רוצה לכלותם. כ"ש כי אח"כ יחשבו כי היהודים עמדו עליהם להינקם מהם שרצו לכלותם, ותמיד יחשבו להפילם ולכך אמר לעמוד על נפשם.

מפרש המהר"ל שאילו היו חוזרים הספרים הראשונים בלבד, אמנם הגזרה הייתה בטלה ולא היו קמים עליהם אויבים להורגם עתה, אבל שנאתם לשוב ולהכות הייתה נשארת. לכן תיקנו להם מרדכי ואסתר לעמוד על נפשם — להכות באויבים עתה כדי שלא ישובו להרע לישראל בעתיד.

לפי זה "לעמוד על נפשם" אינו רק להציל את הנפש כדי שתישאר קיימת, אלא לתקן תקנה עמידה לנפש שלא תזקק גם להבא.

למדנו שמרדכי ואסתר **בנו תקומה לישראל** ולא רק הצילו אותם מנגישת המן העכשווית.

בהקשר זה מפרש בעל השפת אמת (פורים תרמב ד"ה בפסוק נקהלו), שהייתה לישראל עמידה על הנפש לא רק במובן של הצלת החיים, אלא במובן הפנימי של הנפש – עבודת ה' שבנפש. ישראל ע"י המאבק והשונא התעוררו לעמוד על נפשם, והתחדשו לעבודת ה' אחדותית של כוחות הנפש, לחבר אותם לאחד, כוח אחד של כל הנפש. ישנם כוחות רבים ודרכים רבות לעבודת ה', אבל ע"י השונאים הבינו ישראל את אחדותם, והתעורר כוח מאחד של נפש ישראל הכוללת לעבודת ה', וע"י זה באה הגאולה. אילו היו מחזירים את הספרים, הגזרה הייתה בטלה אבל ישראל היו נשארים מפורדים ומפוזרים דמוגרפית ובעיקר נפשית. הנפש הוא ביטוי לאחדות, וישראל עמדו על נפשם ביום הפורים, וכך לשונו:

ואז מתעורר לנפש הכולל שהוא כח כנסת ישראל ובא גאולה, כמו שכתוב:

"פודה ה' נפש עבדיו" שהוא נפש אחת הכולל כל נפשות בני ישראל.

מעניין לעניין ובעצם אותו עניין – הקשר המהותי בין מצוות מחצית השקל לפורים כדברי המשנה בשקלים (פ"א מ"א-ג): "באחד באדר משמיעין על השקלים... בחמשה עשר בו שולחנות היו יושבין במדינה". מחצית השקל היא הכנה לתרומת הלשכה עבור קורבנות ציבור, שהיו מקריבים במקדש בזמן שהשנים כתיקנן ובית המקדש עומד על תילו. אבל גם בשנים הקשות בהן עם ישראל בגלות עומד על נפשו בצד הקיומי ללחום נגד אויביו, הצד הנפשי שלנו הוא אחד, וכל מי שמנסה לפגוע אפילו ביחיד מישראל כפוגע בכלל כולו.

בגיליון זה בחרנו לעסוק מכח שני האדרים וההכנה שיש בהם לחידוש השנה בחדש ניסן, חידוש קורבנות ציבור, במצוות מחצית השקל שהייתה נהוגה בזמן הבית ובמהרה תתחדש.

מצוות מחצית השקל הייתה מכפרת על כל ישראל בקורבנות ציבור, אבל אם יחיד לא השתתף במצווה הזו האם היא מכפרת עליו – מחד הוא אינו שותף לתרומת הלישכה, אבל מאידך כיצד תתכן הכפרה על כלל ישראל? על כך במאמר – שותפות כל ישראל בקורבנות ציבור. המצווה הזו ליוותה אותנו בהיותנו בגלות בצפייה ושאיפה לחידוש עבודת המקדש, ועל כן עשו לה זכר – זכר למחצית השקל, אופי הזכר ותוכנו במאמר זכר למחצית השקל ויישוב הארץ. בראש ובראשונה הבאנו מדברי תורתו של האדר"ת זצ"ל על מצוות מחצית השקל בבחינת "נשלמה פרים שפתינו", ובעז"ה נזכה לחידוש המצווה ולבנין אריאל במהרה.

בחזרה לשגרה ולענייני דיומא, הרב יגאל קמינצקי כותב על חרק שהתייבש אחרי ריסוסים, והרב יהודה עמיחי משיב על בעיה סבוכה בהפרשת תרו"מ בטעות. הרב אהוד אחיטוב כותב על מסיק זיתים סביב ההתיישבות ביו"ש. בעיה שכיחה לאחרונה, כשהצבא השתלט מסביב ליישובים רבים על שטחים לצורכי ביטחון ובהם גידולים חקלאיים, מה מעמדם של שטחים אלו מבחינת הכיבוש, ומה מעמד הגידולים החקלאיים — למי הם שייכים, והאם יש חיוב הפרשת תרו"מ מפירות אלו. לפנינו החלק הראשון של הדיון על מעמד הקרקעות.

נזכה לסמוך גאולה לגאולה, ומגאולת ימי הפורים יתחדש לנו חודש ניסן ויהיה אביב לגאולה שלמה במהרה.

בברכת התורה והארץ
דורון ותקין

הערות במצוות שקלים*

בלמודי (בהחפזה) בש"ק משפטים פ' שקלים, הלכות שקלים להר"מ ז"ל.

א. נתינה השנה לשנים הבאות

הבהרתי במה שכתב הר"מ¹: דמצוות עשה ליתן בכל שנה ושנה, וביאר הקובץ². שכוונתו שאינו רשאי ליתן משנה אחת על כמה שנים, ולכאורה מנ"ל הא שאסור, דלמא כשיפריש בשנה זו מתחילה חצי שקל לשנה זו, ואח"כ חצי שקל לשנה הבאה ומסור לגזבר ההקדש שישמרנו ולא יערבו עם שקלי שנה זו, מאי טעמא לא לישתרי, והרי בקרא לא נזכר כלל שיפרישו שנה שנה?
ולכאורה נראה דהיינו טעמא דמדכתיב³: "זאת עלת חדש בחדשו לחדשי השנה" נלמד מ"ש" חדש והבא קרבן מתרומה חדשה", והיינו באחד בניסן, כדילפינן שנה שנה מניסן (כדאיתא בר"ה ז' ע"א), א"כ ממילא ידענו דבכל שנה צריך ליתן שקלים חדשים, ועל כן אין להפריש קודם השנה כלל, ודוחק.
ואולם דברי הר"ם ז"ל יש להם מקור נאמן — אם זאת כוונתו — מהא דבני העיר שנגנבו שקליהם דאם הפרישו שקלים אחרים ואח"כ נמצאו, הראשונים יפלו לשקלי השנה והאחרונים לשקלי שנה שעברה וכמבואר בירושלמי פ"ב דשקלים, ופסקו הר"מ פ"ג ה"ח). ואי סלקא דעתך דיכולים להפריש בשנה זו לשנה שאחריה, מ"ט לא נאמר

* ליקוט מכתב היד עריכה ומקורות ע"י הרב יהודה הלוי עמיחי.

1. הל' שקלים פ"א ה"א.
2. ספר הליקוטים על הרמב"ם.
3. במדבר כח, יד.

שהשקלים האחרונים יהיו לשנה האחרת שהם צריכים ליתן עדיין, ובודאי ניחא להו לבעלים טפי מבשנה שעברה, וגם לפי הנראה אינם מקיימים מצות הפרשת השקלים כלל במה שיפלו לשקלי שנה שעברה, מה שאין כן אם נימא שיהיו לשנה הבאה. אלא ודאי מוכח דאי אפשר להפריש משנה לחברתה ואינם מקיימים מצוה כלל.

אך בכל זאת לא ידעתי טעמא, ומנ"ל לחז"ל גופייהו ד"ז.⁴

ולכאורה י"ל דכיון דכתיב⁵. "זה יתנו", א"כ אין ליתן רק נתינה אחת ולא שתי נתינות, וכהא דב"ק (מ ע"א) "כופר אחד אמר רחמנא ולא שני כופרין". והא דבכורות (נא ע"ב) דנותנו⁶. לחמשה⁷. כהנים, י"ל דשם שאני דהא יכול הכהן לקבל גם מה ששורה פחות בשביל כל חמשת הסלעים, וכקדושין (ו ע"א), משא"כ במחצית השקל, וצ"ע.

ב. ברכה על מצוות שקלים

ראיתי שם בקובץ שכתב בשם שו"ת הרשב"א (ו סי' יח) שהטעם שאין מברכים על מ"ע זו (של הפרשת שקלים) משום דמשולחן גבוה קא זכו, ע"ש, וכבר נתקשתי זה כמה בפשט הפשוט של הדברים האלו שלא ידעתי ביאורם כלל, דמה ענין זה לשלחן גבוה זכו, וגם הרי הכהנים מברכים על אכילת קרבנות אף דמשלחן גבוה זכו, וצ"ע בשו"ת הרשב"א עצמו שאינו תחת ידי כעת.

אך בשו"ת המיוחסות להרמב"ן (סי' קפט) מצאתי שכתב "וכן מתנות כהונה אין מברכים על נתינתן דאין הישראל נותן משלו אלא שהוא זכה אותם לכהן ומשלחן גבוה קא זכו, ונתינת שקל⁸. בשנה כיוצא בו, "כי ממך הכל ומידך נתנו לך"⁹. אבל על פדיון הבן והפרשת חלה ומעשרות מברכים מפני שאין מברכים על הנתינה אלא על ההפרשה ועל הפדיון שתלויים בו עכ"ל, ובודאי שכן הוא בשו"ת הרשב"א, ששניהם הביא בשם הר"י פלט והראב"ד ז"ל כפי הנרשם בזכרוני, והקובץ שעל הר"מ קיצר בדבריו ונתן מכשול במ"מ למעיינים.

4. דין זה

5. שמות ל, יג.

6. דמי פדיון הבן יכולים ליתן לעשרה כהנים בבת אחת או בזה אחר זה.

7. צ"ל לעשרה כהנים.

8. צ"ל חצי שקל או ליטא קלילא נקט (משפט זה מחוק בכתה"י).

9. דברי הימים א כט, יד.

שוב ראיתי בראש ספר אבודרהם¹⁰ שכתובה תשובה זו באריכות, שהראב"ד ז"ל שאלה מהר"י אבן פלט ז"ל, טעמא דכמה מצוות שאין מברכים עליהם כלל, וחשב לנתינת פטר חמור ועריפתו, ונתינת בכור, ראשית הגז וחזה ושוק, ומתנות והנותן שקלו כו' כו', וע"ז השיבו הר"י:

וארבעה ועשרים מתנות כהונה נמי אין מברכין על נתינתם לכהנים משום דלא יהיב להו ישראל מדידי' לכהן כלום דלברך לתת לכהן, אלא רחמנא הוא דיהיב להו כו' כדאיתא בכ"מ שאני מתנות כהונה דמשלחן גבוה קא זכו, דכתיב¹¹. "ואני הנה נתתי לך", דומיא דנתינת שקל לגבוה שאין מברך לתת לגבוה, וכל מאי דדמי להו משום דלא יהיב להו מדידיה כלום דכתיב¹². "לד' הארץ ומלואה", וכן הוא אומר¹³. בדוד כשהקדיש הכסף והזהב לבהמ"ק "כי ממך הכל ומידך נתנו לך", אבל פדיון הבן אע"פ שהוא ממתנות כהונה מברך על פדיונו ולא על נתינתו וכו'.

ובסוף הדברים מובא מהשגת הראב"ד עליו, כתב ג"כ: "ונתינת שקלו נמי הדין נותן דלא מברכין עלה, ולא על מאי דדמי ליה ממדי דאיתיה לגביה משום דלד' הארץ ומלואה".

ג. תמיהות

הר"מ ז"ל (פ"א משקלים ה"י) כתב "כל מי שאינו חייב בשקלים, אע"פ שדרכו ליתן או הוא עתיד ליתן אין ממשכנין אותו, ואין ממשכנין את הכהנים לעולם מפני דרכי שלום אלא כשיתנו מקבלים מהם ותובעים אותם עד שיתנו". ותמוה לי

- א. למה שינה לשון המשנה דתנן¹³: "אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים"¹⁴?
ב. מש"כ ד"אין ממשכנים את הכהנים לעולם", לשון זה לא נמצא במשנה ומאי

10. שער שלישי: ברכת המצוות ומשפטיהם, ד"ה תשובה

11. במדבר יח, ח.

12. תהילים כד, א.

13. שקלים פ"א מ"ה.

14. נראה שבמשנה לא נאמר שיש עבדים וקטנים פטורים מנתינתם מחצית השקל, אלא הובא שאין ממשכנים אותם, אולם הרמב"ם (הל"ז) כתב שיש עבדים וקטנים לא חייבים כלל במחצית השקל, ואילו בהמשך (הל"ז) הזכיר שאין ממשכנין את מי שאינו חייב בשקלים (כמפורט לעיל ה"ז).

מרבה?¹⁵.

- ג. מה שסיים "כשיתנו מקבלים מהם", פשיטא מאי קמ"ל כיון שחייבים מן הדין מדוע לא יקבלו מהם?¹⁶.
- ד. בירושלמי אמר: "כיני מתני' מפני דרך הכבוד", ומ"ט לא כתב הרמב"ם כדברי הירושלמי, וכתב כדברי המשנה: "מפני דרכי שלום"¹⁷.

15. יתכן שהרמב"ם סובר שמכיון והכהנים חייבים בהפרשת שקליהם, א"כ כאשר חלילה יחסר לקרבנות ציבור שמאיתירולמשכן אתהכהנים, קמ"ל לעולם אפילו יחסר לקרבנות ציבור אין ממשכנין, למרות שהם חייבים.
16. המשנה (שקלים פ"א מ"ד) אומרת "אמר ר' יהודה העיד בן כובריבי בנהשכלכהן שהואשוק לאינו חוטא, א"ל ריב"ז אלאכי, אלאכלכהן שאינושוק לחוטא", הרמב"ם בפיה"מ (מקאפח) כתב בהסבר דעת ריב"ז "ולפיכך אם רצו לשקול הרי זה מותר כמו שהעיד בן כוברי". והקשה בהערות הרי בהלכה הפ"א "ה"ה"י הרמב"ם שהכריע כריב"ז "אשחייבם לתת, מדוע בפיה"מ מהכריע כדעת בן כוברי? נראה שהרמב"ם ס"ל שאין מחלוקת בין ריב"ז ובן כוברי, וקיי"ל כשתי הדעות, דהיינו חובה על הכהנים להפריש, אולם מכיוון שנהגו בעצמם שלא להפריש (ובגללה דרשה שדרשולעצמם) אפילו אסיפרישוחיישנן שמא מתוך הרגלם לאיפרישולשחובתה ציבור, ולא ימסרויפה, קמ"ל שלא חיישינן לכך שלא ימסרויפה, וזהו חידושו של בן כוברי שיכולים להביא את שקליהם למרות שמבחינה הלכתית חובה עליהם להביא. וזה שהוסיף כאן הרמב"ם שאם שקלומקבליסמהסולא חיישינן שמא לא ימסרו לצבוריפה. ובכך תואמים דברי הרמב"ם בפיה"מ מעם דבריו בהלכה.
17. בקרבה (התרוץ א) וברע"ב במשמעותו דרך כבוד דרכי שלום הם אחד, ומפניה כבוד שיש לנהוג בכהנים הרי שסומכים עליהם שלא יעכבו שקליהם.

הרב יעקב אפשטיין

שותפות כל ישראל בקורבנות הציבור

ועכשיו בעוונותינו שאין לנו מקדש ולא שקלים,
נהגו כל ישראל לזכר הדבר לקרות בבית הכנסת
בכל שנה ושנה פרשה זו של כי תשא
עד ולקחת את כסף הכפרים,
בשבת שהוא לפני ראש חדש אדר
לעולם.
(ספר החינוך מצווה קה)

הקדמה

בהיות ישראל על אדמתם, היה חודש אדר מוקדש להכנות ציבוריות לחודש
ניסן, לאחר היציאה מחודשי החורף, והתעוררות לקראת שנה חדשה, כמבואר
בראש מסכת שקלים. המצווה העיקרית שכל עם ישראל עסק בה בחודש זה היתה
נתינת מחצית השקל. כדברי המשנה (שקלים פ"א מ"א, מ"ג): "באחד באדר משמיעין

1. בשנה מעוברת החודש הנוסף הוא אדרה ראשונה דיני המיוחדים לחודש אדר בשנה פשוטה הם
דוקא באדר שני, כמבואר בירושלמי ריש שקלים.
(לפי מהלך הסוגיה בגמרא מגילה ע"ב, עולה שהחודש הנוסף הוא השני, והאדר המקורי הוא
הראשון, אלא שאותה מצוות של פורים נהגים בשני כדילסמוך גאולה גאולה. עי' עוד ברא"ש שם
סי' זבביאור למשנה, ובהערות החת"ס לגמרא ע"ב, וכונן בשו"ת חת"ס ח"א או"ח) ס' רח. הערת
עורד)

על השקלים²... בחמשה עשר בו שולחנות היו יושבין במדינה. בעשרים וחמשה ישבו במקדש. משישבו במקדש התחילו למשכן..."

לכבוד חודש אדר נעסוק באחד הדינים של מצווה זו, שמלבד עצם הדין הפרטי יש לו משמעות ציבורית.

המצווה ייעודה וטעמה

ספר החינוך (מצווה קה) מתמצת את המצווה בכותבו: "שיתן כל אחד מישראל מבין עשרים שנה ומעלה בין עני בין עשיר מחצית השקל, שהוא משקל עשרה גרה כסף, בכל שנה ליד הכהנים, שנאמר [שמות ל, יג] זה יתנו כל העובר על הפקודים... והיו מניחין הכל בלשכה אחת שבמקדש ומשם היו מוציאים לקנות תמידין ומוספין וכל קורבן הקרב על הצבור..."

בטעם המצווה כתב ספר החינוך (שם): "משרשי המצווה, שרצה הקדוש ברוך הוא לטובת כל ישראל ולזכותם שיהיה יד כולם שוה בדבר הקורבנות הקרבים לפניו כל השנה בהתמדה, ובענינים אלו הנזכרים, ושיהיו הכל, אחד עני ואחד עשיר, שוים במצווה אחת לפניו להעלות זכרון כולן על ידי המצווה שהם כלולים בה יחד לטובה לפניו. ועליית הזכרון הכל נאמר מצד המקבל, על הדרך שכתבנו למעלה (מצווה צז)".

המצווה, כפי שהוגדרה, היא מצוות היחידים – נתנית מחצית השקל להבאת קורבנות הציבור. עולה השאלה: האם תכליתה הציבורית משפיעה על גדרי המצווה של היחידים; ובאופן אחר: מהו חלקם של אלה שלא נתנו את מחצית השקל בקורבנות הציבור? השאלה נחלקת לאלה שחובה עליהם להביא ולא הביאו, ולאלה שאין חובה עליהם להביא; האם הם שותפים בקורבנות הציבור או ששותפותם עם הציבור נפגמה?

2. מערכת הגביה למחצית השקל לאנתרופולוגיה בפרויקט המחקר היריבו"ן (שקליספ"אמ"ג) כתב: "שהיו ממניין בכל עיר ועיר גבאי ממונים על כך ושופרות היו במדינה כמו שהיו במקדש". הרישום היה צריך להיות מדויק מאד, על כל אחד מישראל לפי גילו, ולפי מקומו. כמו "כל אנתברר אם היה מעין קבלה או שובר שההקדשה הנתונה למרימים את שקלם, כראיה לכך שכבר נתן את שקלו בשנה זו. וכן איך היו מגיעים למי שעקר ממקומו או נסע מעבר לים וכד'

הלשכה והתרומה

בא' ניסן היו תורמים את הלשכה בשביל כל קורבנות השנה ועפ"י הרמב"ם הל' שקלים פ"ב הל' ד-ה, שם מבואר סדר העניין, וזו היתה כוונת הכהן התורם (שם ה"ט):

כשהוא תורם מתכוין לתרום על הגבוי **שיש** בלשכה, ועל הגבוי **שעדיין לא הגיע** ללשכה, ועל **העתיד** לגבות, כדי שיהיו אלו השקלים שהוציאן להסתפק מהן כפרה **על כל ישראל**, וכאילו הגיעו כל שקליהן ללשכה, ונתרמה מהן תרומה זו.

נראה מדבריו, שכאשר תרמו את הלשכה בר"ח ניסן כוונת התרומה היתה **על כל מי שישלח את שקליו**, אבל מי שלא שלח, משמע שלא יהיה לו חלק בקורבנות הציבור, והרי הוא הוציא עצמו מן הכלל. ואין לו חלק בקורבנות הציבור באותה שנה. אלא שדברים אלו נראים כסותרים לנאמר אחרי כן שיש בכך **כפרה על כל ישראל**, וצ"ע.

תורמין על האבוד ועל הגבוי ועל העתיד לגבות

בעניין תרומת הלשכה מובאת ברייתא (ב"מ נו ע"ב) "תורמין על האבוד ועל הגבוי ועל העתיד לגבות", משמעותה שישנן שלושה סוגי תרומות בכוונת התרומה. במשמעות שלושת הסוגים חולקים הראשונים:

רש"י כתב שפי' אבוד הוא מי ששלח שקלו ואבד ואין ידוע לו, ומשמע אפילו שאף פעם לא ידע לו. הגבוי היינו שעודנו בדרכים ולא הגיע לבהמ"ק, והעתיד לגבות היינו מי שעדיין לא שלח שקלו וישלח במשך השנה³. מוסיף רש"י: "והמביא אחר שנתרמה השלישית נותנו לשופר ששמו תיקלין עתיקין, ונופל לשירי הלשכה ומהן באין חומת העיר ומגדלותיה".

מתבאר כי היו כאלה שלא ידעו שאבד שקלם, ומצד הדין חייבים להביא שקלים אחרים. וכן היו כאלה שלא הספיקו להביא שקלם קודם התרומה השלישית בפרוס החג (ושקלם נפל לחומת ירושלים ומגדלותיה ולא לקורבנות הציבור). כיון שבפועל תרומתם לא נכנסה ללשכה, **והתרומה נתרמה אף עליהם**, ממילא למדנו שתרומת הלשכה היתה **אף על אלה שלא הביאו כלל**, (וכן נראה מדברי רש"י בעוד מקום כפי שיבואר להלן).

3. עי' בכס"מ (פ"ב ה"ט) שפירש את שיטת הרמב"ם כרש"י בלי להביא ראיה לדבריו.

אולם תוס' (ב"מ נח ע"א ד"ה נשבעין לגזברים) חלקו וכתבו: "ויש לפרש תורמין על האבוד שבא ליד הגזבר ונאבד קודם שתורמו כיון שהגיע ליד הגזבר, ועל הגבוי ועודנו ביד השליח בדרך תורמין אע"ג שנאבד אחר שתורמו, ועל העתיד לגבות אחר זמן ולשולחו לגזבר אע"פ שבשעת הרמה לא נתנה עדיין לשליח".

מתבאר, כי לפי תוס' התרומה היתה נתרמת רק על השקלים שיגיעו בפועל לידי הגזבר, אבל מי שלא ישלים את חובו במשך השנה, אין התרומה עליו. שיטתו כמו הרמב"ם, שהתרומה נתרמת רק על המביאים שקליהם.

שוקל את שקלו של מודר הנאה

מחלוקת זו של רש"י ותוס' באה לידי ביטוי בדין נוסף. נאמר במשנה ובנדרים לג ע"א: "המודר הנאה מחבירו - שוקל לו את שקלו, ופורע את חובו, ומחזיר לו את אבידתו". היינו אע"פ שאסור למודר ליהנות מן המדיר, מותר למדיר לשקול את שקלו של המודר. מלמדת על כך הגמרא וכתובות קח ע"א: "בשלמא שוקל לו את שקלו - מצווה קעביד, דתנן: תורמין על האבוד ועל הגבוי ועל העתיד לגבות". פרש רש"י: "כלומר מצווה בעלמא קא עביד ואינו מהנהו לזה, שאם לא שקל עליו לא הפסיד כלום **שיש לו חלק בקורבנות**". כמו כן בתוס' רי"ד וכתובות שם: "פי' ונמצא שלא נהנה כלום בלא הא היה לו חלק בקורבנות". כך מפרש גם ר' עובדיה מברטנורא ושקלים פ"ג מ"ד: "ומ"מ בכל פעם ופעם היו תורמין **על שם כל ישראל**, על הגבוי ועל העתיד לגבות". היינו, אין נתינת מחצית השקל של המדיר עבור המודר נחשבת הנאה, משום שבלאו הכי קורבנות הציבור יוקרבו אף עליו.

אבל תוס' כתבו על-פי שיטתם (ב"מ נח ע"א ד"ה נשבעין לגזברים): "ובפרק בתרא דכתובות (ד' קח ע"א ושם ד"ה ועל) גבי מודר הנאה דפריך בשלמא שוקל שקלו דתנן תורמין על האבוד כו' **פירוש אותו שנאבד משליח אחר שתורמו דאין זה הנאה כיון שהוא פטור**, ולא כפרש"י דהתם דפי' דמעתיד לגבות מוכיח דתורמין אע"פ שלא יגבה לעולם ואין משמע כן בשמעתין". היינו לפי תוס' ⁴. שוקל את שקלו של מי

4. וכוהר"ן ובנדרים (לגע"ב) כתב בתוס': "וכ"תתינחפורעלוחובואלאשוקללואתשקלוהיכשרי אליבא דרבנן? איכא למימר דמתניתין לדידהו משכחת לה כגון ששלח את שקלו ונגנב או אבד משנתרמה התרומה דכיה"גפטור מלשלם כדתניא בהזבה (ב"מנז:ז) בני העיר ששקלו את שקליהם ונגנבו או אבדו אסמך שנתרמה התרומה הנשבעין לגזברים, הלכך כישוקל מדיר את שקלו מידידלא

שכבר אינו מחוייב להביא, אלא שרשאי להביא לשם מצווה. אבל אם לא הביא את שחובה עליו, אסור למדיר להביא למודר כיון שמהנהו.

נראה לכאורה, כי לפנינו מחלוקת ראשונים האם השותפות בתרומת הציבור מותנית בנתינת מחצית השקל (תוס', רמב"ם, ר"ן), או שאין לאדם מישראל המחוייב לתת מחצית השקל חלק בקורבנות הציבור אא"כ יתן באותה שנה, אע"פ שבזמן תרומת הלשכה אין בכוונתו לתת ואינו שותף עכשיו למצווה. (רש"י, תוס' רי"ד, רע"ב).

קורבנות הציבור הם על כל ישראל

לפיכך חוזרת השאלה, יהודי שלא מתכוון לתת מחצית השקל לקורבנות ציבור, כיצד בשעת התרומה הוא כלול עם הכלל, ובמיוחד לשיטות שהנתינה בפועל היא תנאי הכרחי כדי להיות שותף בקורבנות?
במיוחד לשיטת התוס' והרמב"ם יקשה, לאור פסיקת הרמב"ם בדיני הקורבנות⁵ (הל' שנגות פ"א ה"ט):

טומאת מקדש וקדשיו שהיה לה ידיעה בתחלה ולא היה לה ידיעה בסוף **שעיר של יום הכפורים הנעשה בפנים** ויום הכפורים תולין עד שיודע לו ויביא קורבן עולה ויורד, ושאין בה ידיעה בתחילה אבל יש בה ידיעה בסוף **שעיר הנעשה בחוץ ביום הכפורים** ויום הכפורים מכפרין, ועל שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף **שעירי הרגלים ושעירי ראשי חודשים מכפרין**, ועל זדון טומאת מקדש וקדשיו **פר כהן גדול של יום הכפורים** מכפר אם היה המזיד מן הכהנים, ואם היה מישראל **דם שעיר הנעשה בפנים** ויום הכפורים מכפר, שנאמר וכפר על הקדש מטומאת בני ישראל.

מחייב בה מודר קיהיבוקמ"ל שאע"פ שהיה דרכן לפרוע אותו שרי, כיון שאין הגזברים יכולין לכופר". משמע שאם היה חייב להביא, המדיר אינו יכול לתת עבורו את שקלו.
5. ראית שאף בשו"ת עמודי אור (סי' 2) הוכיח מהלכה זו שיש לכל ישראל חלק בקורבנות הציבור, וברוך שכוונתי.

היינו, חטאות ציבור מכפרות אף לפי הרמב"ם על כל ישראל, ולא הזכיר שאותם שלא הביאו שקלם לא יתכפרו.⁶

נראה שניתן לתרץ שני תירוצים:

תירוץ ראשון, שכיון שממשכנים את החייבים להביא שעדיין לא הביאו, נמצא שכל ישראל, מי ברצונו ומי בעל כרחו הביאו שקליהם. וע"כ אף לשיטת הרמב"ם, לא נמצא מי שבכלל העם, ולא הובא שקלו לתוך הלשכה וא"כ יש לו חלק בקורבנות. בתירוץ זה לא מבוארת שותפותם של אלה שאינם מביאים שקלים לקורבנות ציבור.

תירוץ שני, אליבא דתוס' וסיעתו, שהתרומה נתרמה על כל ישראל, אלא שחלוקים על רש"י שתרומה זו לא פוטרת את מי שעדיין לא יצא מחיוב הבאת מחצית השקל האישי שלו, לכן אם המדיר תורם עבור המודר הוא מהנהו, כיוון שחובת התרומה עדיין מוטלת עליו.

נמצא שאליבא דרוב הראשונים התרומה היתה על כל ישראל בין אלה שהביאו שקליהם, ובין אלה שלא הביאו שקליהם.⁷

אולם על אף כל ההוכחות והסברות העקיפות סיים בספר החינוך: "והעובר עליה ולא נתנו, ביטל עשה, ועונשו גדול שפירש עצמו מן הציבור, ואינו בכלל כפרתו".

מסקנה

לפי רוב הראשונים קורבנות הציבור היו על כל ישראל, בין הביאו שקליהם ובין אם לאו, וחלוקים הראשונים האם התרומה על הציבור כולו גורמת שחובת היחידים קרובה לרשות בעלמא להבאת חובותיהם, אע"פ שלבסוף כולם יביאו.

6. כן קשה על תוס' ור"ם ומסוגיית הגמ' בשבועות חילתם סכת שבועות שממנה העולה הפסיקת הרמב"ם לגבי חטאות ציבור וכפרתם.

7. מסקנה זו מאששת את מסקנתו של הגר"א אריאלהי"ו ב"תשובתובשו"ת" באהלה של תורה" (ח"ב סי' כו). הגר"א אריאל מביא דבריה"ב שמיסראש", שנשים אינן חייבות בתפילת המוספים כיוון שאינן חייבות בהבאת מחצית השקל ממנו ויונקים קורבנות המוספים. ומוכיח כנגדם מדברי האחרונים, שנשים וה"הלכל אחד אחר מעם ישראל וכגון הגדולמי"ג שנים עד כ' שנים לשיטת ס' החינוך, הרע"ב והגר"א פ"א ה"ג ישנו חלק בקורבנות הציבור.

הרב יהודה זולדן

זכר למחצית השקל — יישוב ארץ ישראל

א. מנהג זכר למחצית השקל

במשנה (שקלים פ"ח מ"ח) נאמר: "השקלים... אין נוהגין אלא בפני הבית". לא מצינו במקורות התנאים והאמוראים שנהגו לגבות מעות כזכר למצות נתינת השקלים שהיתה במקדש. הצדקה הניתנת לעניים בפורים קרואה בלשון התנאים כלשון המגילה: "מתנות לאביונים" (אסתר ט, כב; משנה מגילה פ"א מ"ג-ד), ובלשון האמוראים: "מעות פורים" (ירושלמי מגילה פ"א הל' ד) או: "מעות של פורים" (עבודה זרה יז ע"ב), או: "מגבת פורים" (ב"מ ע"ב), או: "מצוות פורים" (ירושלמי שם¹), ומכל מקום לא בשם שקלים?²

המקור הראשון בו אנו מוצאים שיש לתת מטבעות בהקשר של מצות מחצית השקל, נמצא במסכת סופרים (פרק כא הלכה ד):

וצריכין כל ישראל לתת שקליהן לפני שבת זכור, ואסור לומר עליהם לשם כופר, אלא לשם נדבה. וצריכין להספיק מים ומזון לאחיהם העניים, משום קולבון, ומשום מתנות לאביונים.

הקשר למחצית השקל הוא באזהרה שלא לומר על מטבעות אלו שהם כופר, דהינו מצות נתינת שקלים. עוד נאמר שיש לתת לעניים את השקלים הללו: "משום קולבון

1. הרמב"ן (ב"מ ע"ב) מביא את דברי הירושלמי הללו וגורס: "מעות פורים".
2. גסה ראשונים קוראים בדרך כלל לצדקה זו "מעות פורים": רי"ף מגילה א"ע"ב בדפיהרי"ף, רא"ש מגילה פ"א סי' א, רמב"ן ב"מ ע"ב, ספר האורה ח"א סז הלכות מגילה ופורים, ד"ה מגלה

ומשום מתנות לעניים". קולבון זהו מטבע שהיו מוסיפים בעת נתינת מחצית השקל כנאמר במשנה בשקלים (פ"א מ"ו-ז).

מתשובה בתקופת הגאונים, ניתן גם כן ללמוד שנהגו לקרוא למטבעות אלו שקלים, וגם שם יוצא המשיב נגד הנהגה זו. כך מופיע בתשובות הגאונים (מזרח ומערב, אוצר הגאונים מגילה סימן מ):

מה שמכריזים במקומכם על השקלים לא יפה הם עושים שקוראים אותם שקלים ונאסרו איסור הנאה שכיון שקראו להם שקלים תפסום בהקדש ואסורה לעניים.

תשובה נוספת (שם בסימן מה): "שאע"פ שאמרו גובים בו ביום, לא שקלים אלא צדקה בעלמא".

מדברי הגאונים ניתן להבין שהיו מכריזים על השקלים גם לאחר החורבן, תשובתם איננה עוסקת בקריאת פרשת שקלים, אלא בהכרזה על השקלים, דבר שהכל מסכימים שהיה נהוג רק בזמן המקדש. גם כאן לא מדובר במפורש על מחצית שקל, ועל זכר לה. יתכן והכוונה בהכרזה זו היתה לעורר על מצות צדקה לעניים בפורים, ולצדקה זו קראו שקלים. המשיב טוען שמאחר והיו מכריזים על מעות אלו כשקלים, הציבור היה קורא להם בשם זה, ואז הם נתפסו בקדושה ואסורים לעניים (כדברי התנאים במשנה בשקלים פ"ח מ"ח).

התייחסות רחבה ונוספת בתקופת הגאונים לשאלת המקדש שקלים בזמן הזה נמצא בסדר רב עמרם גאון (סדר פורים ד"ה ולמה קורין):

אמרו חכמים (בבא בתרא ט ע"א): "אמר רבי אלעזר בזמן שבית המקדש קיים אדם שוקל ומתכפר לו". מכלל שאין שוקלין אלא בזמן שביהמ"ק קיים, **ואם שקל בזמן הזה כיון שקרא עליהם שם שקלים תפשו הקדש ואין להן פדיון**. ואין יכול לתנם לעניים, שכך שנינו (משנה שקלים ה, ח): "המקדיש שקלים ובכורים ה"ז קודש. ר' שמעון אומר האומר בכורים קודש אינן קודש". ועד כאן לא נחלק ר' שמעון על החכמים אלא בבכורים, **אבל בשקלים מודה להם שהן קודש. והואיל והן קודש אסור לתנם לעניים**.

נקראת, רמב"ם הל' מגילה פ' בהל' טז, ספר אורזרוע (ח"ב-הלכות מגילה סימן שסז), כלבו (ס' מה), ויעוד. כדעירגס הרביש שכתמר, עליתמר (מגילה עמ' כב-כג). בדברינו באיסנעזרתירבות בסקירתו (שם) על התפתחות מנהג אשכנז בנתינת ג' חצאי מטבעות זכר למחצית השקל.

מאי תקנתם, יוליך לים המלח. כמו שאמרנו (יומא סו ע"א): "אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין בזמן הזה, ואם הקדיש והעריך והחרים בהמה או כסות או כלים ירקבו, מעות וכלי מתכות יוליך לים המלח. רב עמרם גאון איננו מזכיר הכרזה או נתינה של שקלים, אלא מבהיר בהרחבה שאין מצוה זו נוהגת אחר החורבן. יתכן שדבריו אילו מתייחסים גם כן לנוהג קריאת שם שקלים על מטבעות בזמן הזה, דבר אותו הוא שולל.³

המנהג ליתן מטבעות כזכר למחצית השקל נמצא בצורה מפורשת אצל הרב שמשון בן צדוק (גרמניה, מאה י"ג-י"ד, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג), בספר תשב"ץ קטן (ס' קעב-קעג):

ומה שנותנים ג' מחצאות בפורים זהו **רמז לשקל** דכתיב בפרשת כי תשא

ג' פעמים מחצית השקל.⁴

על מעות פורים שהם המתנות לאביונים הנזכרים במגילה אותם יש לתת לעניים בפורים, נוסף עוד ענין והוא זכר למצות מחצית השקל, ושוויו הוא ג' מחציות המטבע הנהוג באותו מקום. זאת על אף שבמקדש היו נותנים רק מחצית שקל אחת. מנהג זה התפתח באשכנז, והוא נזכר אח"כ במספר מקורות (ויבאו להלן בפרק ב), וכך מובא ברמ"א (או"ח ס' תרצד סעי' א):

הגה: "א שיש ליתן קודם⁵ פורים מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום

ובאותו זמן, **זכר למחצית השקל** שהיו נותנין באדר.

3. הרב ש"ח קוק, "שקלים בזמן הזה" (עיונים ומחקים, ירושלים תשי"ט, ח"א עמ' 43-48) טוען שהמובא במסכת סופרים משקף את מנהג ארץ ישראל, וכפי שהיא מובא בירושלמי, ולפיזאין כל בעיה בקריאת שם שקלים לתרומה גסלאחר החורבן. גאונים בבלהתנגדו למנהג המפנישלאהכירו את דברי הירושלמי ושהתנגדו לו. אך למרות התנגדות הגאונים התפשטה מנהג בארצות הגולה, וכדי לצאת ידי כלהדעות חידשה רמ"א "אח"כ את הביטוי זכר למחצית השקל. על דבריו של העיר, שהובא במסכת סופרים והגאונים לא נזכר שהיה תורמים מטבעות זכר למחצית השקל. הדיון הוא האם ניתן לקרוא לתרומה הניתנת לצדקה בשם שקלים.

4. רמז אחר מפסוקי מצות מחצית השקל, להנהגת זכר למחצית השקל, מביאה הרב שלמה כהן, שו"ת בנין שלמה (וילנא תרמ"ט, ס' נד בשם אחיו), בתורה נאמר במצות מחצית השקל: "והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשותיכם" (שמות ל, טז), וכשאין מקדש יש לעשות זכר.

5. הלבוש גורס כאן: "מעות פורים" במקום "קודם פורים", אך נראה שהרמ"א איננו רואה בתרומה זומעות פורים אלא מעות שהם זכר למחצית השקל, ואותם נותנים ערב פורים, זאת מלבד מעות פורים אותם נותנים ביום הפורים.

נתינת מעות זכר למחצית השקל, לא נמצא במנהגי ספרד, ואף לא בספרי הפסיקה כמו ברמב"ם⁶, טור, והשו"ע. עם זאת, נראה שבשלב מאוחר יותר חדר מנהג זה גם לספרד, ויש פוסקים הכותבים על נתינת מעות כזכר למחצית השקל. נראה שמנהג זה בקהילות ספרד מופיע לראשונה אצל הרב יוסף דוד, בשו"ת בית דוד (ו"ד סי' קיח):

צריך ליתן מחצית השקל הקבוע באותו מקום ובאותו זמן אם הוא עשרה גרה או יותר.

הרב יעקב חיים סופר בכף החיים (או"ח סי' תרצד ס"ק ג-ד) כותב שמנהג זכר למחצית השקל אמנם לא נזכר ברמב"ם, בטור ובשו"ע, ומציין שבענין זה המקור למנהג זה בקהילות ספרד הוא בדברי הרמ"א: "ומ"מ המנהג כדברי מור"ם ז"ל בהגה כדי לעשות זכר למחצית השקל שהיו ישראל נותנין באדר לעבודת ביהמ"ק... ועל כן מי שידו משגת יש לעשות זכר למחצית השקל". גם הרב עובדיה הדאיה ושו"ת ישכיל עבדי, ח"א או"ח סי' יט) מציין שהמנהג לא נזכר בתלמוד ואצל הראשונים בספרד, והמנהג מבוסס על דברי הרמ"א, ויש לתת זכר למחצית השקל, ומלבד זאת מתנות לעניים.

ב. ייעוד תרומת זכר למחצית השקל

מה ייעודם של המטבעות שנאספו זכר למחצית השקל? יהודים שישבו בחו"ל הרבו לתרום ליושבי ארץ ישראל בהזדמנויות שונות, ולקיים בזה מצות צדקה⁷. התרומות הועברו דרך המשולחים – השד"רים, קופת ר' מאיר בעל הנס, ועוד. זאת על בסיס המדרש: "בארצך יושבי ארץ ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ" (מדרש תנאים לדברים טו, ז). התרומות לא היו כסף לעניים דוקא, אלא גם משלוח בגדים ומזון,

6. הרביצחקרצאבי, שולחן ערוך המקוצר (או"ח ח"ח געמ'רעז) כותב שלאנהגותימן במנהג זה, אם כי מציין שבשתילי זיתים העלה חלקים מדברי הרמ"א בענין זה.

7. במסכת בבא מציעא (בבא מציעא פ"ג הל' א) נאמר שכמה מקורות (שקלים פ"ג גמ"ד, תוספתא שקלים פ"ג הל' א) בהלכה ג-ד, רמב"ם הל' שקלים פ"ג בהל' ח. מקורות חיצוניים מדווחים על כך שאף מרומא, בבל, מצרים, סוריה, אסיה הקטנה, יוון, ואיטליה, היו שולחים מחצית השקל בזמן הבית למקדש. ראה: קדמוניות היהודים יח, ט, א; יד, י; טז, ו. ועוד. ראה עוד: ד"ר יהודה נאמן, "קשרי ארץ ישראל והתפוצה בימי הבית השני המשנה והתלמוד", שנה בשנה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 295-303, ומאזשיהודיה התפוצה תרמו את מחצית השקל ליעודיה – המקדש, בנית חומת ירושלים (וראה לקמן פרקים ג-ד במאמר), השתרשה מנהג הזכר למחצית השקל למנהג זה, ואף הוא נתרם לענין ציבורי כמו יישוב הארץ.

פריעת מסים וחובות, ועוד. בדברינו הבאים נתמקד בהעברת מטבעות זכר למחצית השקל כזכר למה שהיה במקדש, שניתנו לטובת הישוב בארץ ישראל ולענייה, ולא כצדקה רגילה.⁸

גם במנהגי מהרי"ל נזכר מנהג נתינת מטבע זכר למחצית השקל. באשר לייעוד התרומה, כתב המהרי"ל (מנהגים, הלכות פורים ד, ו):

וראיתי שם שבעלי כיסים ויש מן הבינונים נתנו מחצית השקל, ואת

מחצית השקל החזיקו לסייע בו אל העולים לארץ הצבי לשם שמים,

ומעות פורים היו חולקים מיד באותו פורים לעניים כשאר צדקה.⁹

משלוח המעות לארץ ישראל התפשט במקומות נוספים באשכנז, וכך מצינו במנהגי פרנקפורט, בדברי הרב יוסף יוזפא האן נירלינגן, יוסף אומץ (סי' תתרט) כותב:

בהרבה מקומות המנהג לשלוח מחצית השקל לעניי ארץ ישראל, ומנהג

יפה הוא אחר שבזמן הבית היו כל ישראל שולחין שקליהן לירושלים.

הרב יוסף יוזפא, מחבר ספר יוסף אומץ היה גם נאה מקיים. הרב יוזפא שימש

מנהגים דק"ק וורמיישא, וכך הוא מצטט מפנקס ק"ק וורמיישא:

היום יום ב' כ"ד סיון שס"א לפ"ק, לקחנו... מעות מחצית השקל... ושלחנו

אל יד האלוף הגאון הר"ר זעליקמאן פנחס נירלינגן מק"ק ורנקבורט,

לשלוח אל ארץ צפת תוב"ב ולעניי ירושלים וחברון.

היום יום ב' כ"א סיון שס"ב לפ"ק, לקחנו ממעות מחצית השקל, לשלוח

ע"י האלוף הר"ר יוזפא בן הר"ר זעליקמאן לארץ צפת תוב"ב ולעניי

ירושלים וחברון.

גאוני פרנקפורט הנזכרים הם הרב יוסף יוזפא, ואביו הרב זעליקמן נירלינגן.

8. הרבש"חוקק, "שקלים בזמן הזה" (עיונים ומחקים, ירושלים תשי"ט, ח"א, עמ' 43), כותב שהוא עתיד להקדיש מאמר מיוחד על משלוח שקלים מחו"ל לארץ לאחר החורבן, אך לעת עתה לא מצאתי מחקר כזה בכתביו.

9. הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג, שו"ת דברי ציבור חלקא' חסיד' צג ד"ה (ב) מסביר טעם המנהג המופיע במהרי"ל: "ונראה שהיו שתי נתינות, דפעם אחת היו נותנים מחצית השקל לעולים לארץ ישראל וקא, וזהו כמחצית השקל שהיו נותנים לביהמ"ק, ופעם הב' היו מחלקים לעניים בפורים לצאת ידי חובת מתנות לאביונים".

באותה שנה בדיוק, מצינו את קהילת וינציאה המתקנת זאת **כתקנה מחייבת**, שאף **ניתן לכפות על קיומה**. הם גם פנו לקהילות אחרות באיטליה ובפולין ללכת בעקבותיהם. כך מופיע בתקנת וינציאה בשנת שס"א:

שיחויבו כל איש אשר בשם ישראל יכונה שהוא בן עשרים שנה ומעלה, ושיהיה מן פורעי מס, מן שלושה דוקאטי ומעלה לפרוע מחצית השקל שהוא רביע דוקאטי לכל שנה בשנה, והפרעון יעשה בשבוע שתחול בה פרשת שקלים... ויהיה כח ביד מעלתם של הגבאים המיוחדים לכך לכוף ולנגוש למסרב ח"ו לפרוע זה בכל מיני כפיות... והעמדנו עלינו לתת מחצית השקל איש כופר נפשו לסייע לעניים האלה, ממנו יראו ויעשו כל הקהילות הקדושות, ויען וראינו כי יש מן הק"ק אשר לא נתעוררו עדין לזה, באנו כמזכירים לעשות סדר ותיקון על נתינת מחצית השקל כי עניי עיר הקדושה קודמים לכל ואעפ"י שחרבה בקדושתה עומדת¹⁰.

את עקבותיו של מנהג משלוח התרומות לארץ ישראל אנו מוצאים עוד בקהילות אשכנז אחרות.¹¹

משהגיע מנהג נתינת מעות זכר למחצית השקל לספרד, מצינו שגם שם היו שהעבירו את תרומת זכר למחצית השקל לארץ ישראל. בעל כף החיים (או"ח סי' תרצד ס"ק כג-כד), כותב שמנהג איזמיר שמכריזים בפרשת שקלים על נתינת זכר למחצית השקל, ומר"ח אדר יוצאים הגבאים לגבות מבני העיר ומחלקים לת"ח נצרכים ולעניים בא"י:

ויש מקומות שמניחים פקידים לגבות מחצית השקל מכל בני העיר ואח"כ מאספים אותם יחד ושולחים לחכמי ארץ ישראל והוא זכר למחצית השקל בזמן הבית שהיו גובין אותם מחו"ל ושולחין לירושת"ו לעבודת בית המקדש, ובא"י עצמה יש נוהגין לתת אותם לגבאי צדקה

10. תקנת אהנדפסה הבראשית פרת ומשהלר במשהאלשיך וינציאה שס"א. אוראה עוד בכתב ביר' יהודה אריה דימודינא, מ"ה בלוי (בודאפסט תרס"ד עמ' 140-141). תקנת וינציאה מופיעה גם אצל: אברהם יערי, שלוחי ארץ ישראל (ירושלים תשי"א עמ' 57-64).

11. ראה: אגרות הפקידים והאמרכלים באמשטרדם (ח"א עמ' 75, 212, 235, 246, 275 ח"ב עמ' 174

להוצאות בית הכנסת זכר למקדש ויש שנותנין אותם לת"ח הנצרכים בצנעא.

לפי כף החיים גם בארץ ישראל ייעדו את התרומה זכר למקדש, לדבר שיסייע לבנין הארץ – להוצאות בית הכנסת שהוא עצמו מקדש מעט¹². הרב רפאל אהרן בן שמעון, נהר מצרים (חלק אורח חיים דף נג ע"ב) כותב על מנהג מצרים:

בענין מחצית השקל פה אין מנהג קבוע. **יש רבים הנותנים אותו לעניי עיה"ק ירושלים ת"ו ונותנים אותו ביד הגבאי שלהם הממונה על ככה.** ואין לשום עיר מארץ הקדש שום זכות מקופת השקלים, זולת עיר קודשנו ותפארתנו ירושלים ת"ו כי הוא זכרון למחצית השקל הניתן בזמן בית המקדש לקנות בו תמידי ציבור, **ויש נוהגים לחלקו הם לעניים צנועים.** ונהרא ונהרא ופטיה. והבוחר בירושלים יראנו בבנינה בקרוב ויעשה עמנו לטובה אות וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות.

ג. זכר מחצית השקל כצדקה

כספי מחצית השקל יועדו לקורבנות, תרומות שלא השתמשו בהם היו מועברים בסוף השנה לבנין העיר ירושלים – אמת המים, חומות מגדלים וכל דבר שנדרש לבנין ירושלים (שקלים פ"ד מ"ב). מכאן שעשית זכר למחצית השקל, לטובת יושבי הארץ ובנינה הוא הדבר שמזכיר באופן הולם יותר את עיקרה של המצווה. יחד עם זאת, פוסקים רבים סוברים שאת כספי זכר מחצית השקל יש לייעד למטרות אחרות, וקיימת מידת מה של התעלמות מהמקורות המובאים לעיל בדבר נתינת המעות לעניי ארץ ישראל בדוקא, או ליישוב הארץ¹³.

12. הרב דוד כהן, הנזיר, אורה נצח ושביבי אורות פורים ופרשת שקלים וזכור, עמ' כז-כח) מביא את דברי כף החיים, וכותב: "אם עיקר מחצית השקל זכר למקדש, היה נראה לענ"ד לתתה לבית הכנסת, עלדעת הגבאים... וכמנהגי בבית כנסת שלנו, לתת ממחצית השקל לשנאסף לשמשיבית הכנסת, וגם לתלמידי חכמים ועניים הגונים".

13. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת (ח"א סי' פו) עוסק בשאלה זו. כדרכו הוא מצייין מקורות רבים, ובהם שתי אפשרויות מרכזיות – לעניים וללומדי תורה. הוא נוטה לתמוך בדעה המייעדת את הכספים לשיבות וללומדי תורה. הוא איננו מזכיר כלל את המרכיב הארץ ישראלי בהנהגה זו.

יש הסוברים שאת מעות זכר למחצית השקל יש לתת לעניים, וזאת בנוסף למעות פורים הניתנים לעניים. הקשר בין מצות מחצית השקל בזמן הבית, למצות צדקה לאחר החורבן, נמצא בגמ' בבא בתרא ט ע"א:

אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישיית השקל בשנה, שנא': (נחמיה י, לג) והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו. ואמר רב אסי: שקולה צדקה כנגד כל המצות, שנאמר: והעמדנו עלינו מצות וגו', מצוה אין כתיב כאן אלא מצות. ...וא"ר אלעזר: בזמן שבהמ"ק קיים, אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין בהמ"ק קיים, אם עושין צדקה — מוטב, ואם לאו — באין עובדי כוכבים ונוטלין בזרוע, ואעפ"כ נחשב להן לצדקה, שנא': (ישעיהו ס, יז) ונוגשיך צדקה¹⁴.

יש שלא ראו ענין במטרה מסוימת, ואפשרו לתרום את מעות זכר למחצית השקל למטרות מגוונות. כך כתב הרב יחיאל מיכל אפשטיין בערוך השולחן (או"ח סי' תרצד סעי' ח):

ויכולים ליתן מעות מחצית השקל לאיזה מקום שירצו, ולא דוקא לתיקון בית הכנסת שהוא כמו בדק הבית, דאינו אלא לזכרון בעלמא, ועיקר מחצית השקל היה על הקרבנות דעכשו אין שייך זה. ויש נותנין מעות

14. כך כתבו: הרב שלמה הגאון צפריד, קיצור שולחן ערוך (סי' קמא סעי' ה); הרב שמחה במברגר, שו"ת זכר שמחה (סוף סימן עו); שו"ת מנחת אלעזר (סי' ל); הרב יואל שורץ, אדר ופורים (ירושלים תשמ"ג, עמ' 76); הרב טוביה פרוינד, מועדים לשמחה (שבט — אדר, ירושלים תשס"ב, עמ' רסג) מספר שהרב שלמה זלמן אויערבך, נהגוהרהלת לעניינים ולא צרכי בית כנסת; הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרמ"מ מלובביץ' שעריה מועדים (חודש אדר, ירושלים תשנ"ד עמ' ר"ט) כותב: "בזמן הזה כשאין נוהגים במצות שקלים נמשך ענין השקלים במצות צדקה, וכידוע מנהגי ישראל ליתן קודם פורים מחצית מהמטבע... זכר למחצית השקל, שזהו ענין הצדקה בפשטות"; בספר מבקשי תורה ח"ג (תשנ"ה) עמ' קנב) מובא בשם הרב חיים קנייבסקי: "כנראה שלכתחילה הוקבע המנהג של מחצית השקל למצודמתנות לאביונים"; הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי לוחל' ארץ ישראל, תענית אסתר (כותב: "וצדקה זו רק לעניים"; הרב משה הכהן, ברית כהונה (ח"א עמ' קלו) כותב שבג' רבא המנהג "דורות ראשונים דוראחר דור" שמשלמים מעות מחצית השקל לקופת העניים סומי יחדים אותם לקמח אדפסחא. הוא משער שסיבתה ברה"א בשלה עובדה שחלק מנספורים היה בפסח, יום תלית המן.

מחצית השקל להחזן, ואין קפיא בזה¹⁵. וגם נוהגים ליתן מעות מגילה להקורא (אולי צ"ל: להקורא מגילה), ואין איסור בדבר ואין חיוב בדבר. יש המייעדים את הכסף להחזקת לומדי תורה, ובדעה זו תומך מאד הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחווה דעת ח"א ס' פו):

והגאון רבי חיים פלאג' בספר רוח חיים (ס' תרצד אות ב), הביא מהאחרונים שכתבו שיש לתרום המעות לתלמידי חכמים עניים השוקדים על דלתות תורתנו הקדושה, כמו שאמרו חז"ל: אם בקשת לעשות צדקה, עשה עם עמלי תורה, ושכן המנהג ע"כ. ובאמת שכן ראוי לתרום המעות למוסדות התורה, שהם הישיבות הקדושות שלנו¹⁶. ומכאן ואילך הוא מביא מקורות רבים על המצוה והחשיבות שיש בתמיכה בלומדי תורה ובהחזקת מוסדות תורה, אם כי מקורות אלו לא עוסקים ישירות בייעוד מטבע שניתנה זכר למחצית השקל. ומסיים: "לפיכך מצוה גדולה לתרום המעות שהם זכר למחצית השקל לטובת הישיבות הקדושות."¹⁷

15. כך כתבוגם בשו"תמנחתאלעזר(מונקאטש, ס'לג);הרבישכרטייכטל,שו"תמשנהשכיר(ס' רל). המנהג לתת לחזן, נזכר גם בבאר היטב (או"ח ס' תרצד ס"ק ב). דבריו הם בעקבות המגן אברהם(שם"קב)שכתב: "ובמקום דנהיגילתתהמעותלחזןאיןאיסורבדברדכלהנותןאדעתא דמנהגהואנותן". אך מקורם שלהדברים הללו משו"תמשאתבנימין(ס'נד), אך אין מדובר שם על מעות מחצית השקל, אלא על מעות פורים. הבארהיטבהוסיףמדעתו אתהמילים מחצית השקל. כך העירו על דברי רובידאפריים(שם), בשעריתשובה, שם"קב)שכתב: "ומעולם לא עלה העלת שהיה מנהג לתת מחצית השקל לחזן והבארהיטבהוסיף מדעתו תיבות מחצית השקל לאכיון יפה והוא מכשול הגורם לגבאי צדקה שהם ידעניים לגרוע כוחם של עניים מצדקה זו שנותנים למחצית השקל לתתם לחזן... אין להקל במחצית השקל והאומר מנהג ע"פ מ"ש בבה"ט אין שומעים לוכי הוא מנהג בטעות ואם נהגו צריך לבטלו. ולדידי חזיליש"ייראיה' אשר רצולזכות במחצית השקל מחמת דברי בה"ט אלו והראיתי להם שהיא טעות וחרובה ומשכו את ידם מן הוא והלאה".

16. כך הוא כתב גם בנובשמו בילקוט יוסף(מועדים עמ' 311 בהערה ז, ובעמ' 313 סעיף ט). אחרונים נוספים כתבו שיש לתת את הכסף למוסדות תורה ולתלמידי חכמים, מבלי להזכיר אפשרויות נוספות שהובאו ע"י הפוסקים: עניים, בנין א"י וירושלים. ראה: הרב חיים דוד הלוי, מקור חיים השלם(ח"ד עמ' 344); הרב צביכהן, פורים וחדש אדר(עמ' עו), כתב שנותנים לעניים בני תורה. 17. וראה עוד בענין החזקת לומדי תורה: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר(ח"ז, יו"ד ס' יז).

ד. זכר למחצית השקל לבנין הארץ ולצרכי הכלל

תרומת מחצית השקל בזמן המקדש שמשה בעיקרה לצורכי הכלל והציבור, והיא לא ניתנה כצדקה לאנשים פרטיים. הנהגת זכר למחצית השקל, ראוי שתהיה כתרומה לצרכי הכלל ולא לצרכים פרטיים, לאלה יש את מצות הצדקה באופנים שונים במשך כל השנה, וגם בפורים במסגרת מתנות לאביונים. ראית מחצית השקל כתרומה לכלל וכעבודה ציבורית, היא הבנה מהותית ביסודה של מצוה זו¹⁸, ובהנהגה זכר לה לאחר החורבן. כך הסביר הראי"ה קוק, מדבר שור ועמ' קכח-קכט, מאורות הראיה – חנוכה ארבע פרשיות ופורים, עמ' קמג-קמד:

ענין השקלים כפי מה שאנו רואים הוא לאחד את כל עדת בני ישראל בין בעניני העבודה להשי"ת בין בצרכי הכלל החומריים, שהרי התמידים באים משקלים, ומשירי הלשכה באים חומות העיר ומגדלותיה. ...להורות ולקבע כי יסוד המבוקש מכל עבודת ה' הפרטית שבישראל הוא הצלחת הכלל. ודרך זה נקבע בישראל לעד, עד שאפילו בגלות שאין לנו בית מקדש, וארץ ישראל, וקורבנות המאחדים אותנו בפועל, מכל מקום כח האחדות תמיד חופף על ישראל במה שקדושת כל המצוות ועבודת השי"ת שישראל עושין עיקר פעולתן הוא להצמיח מזה צדקה ותהילה אל הכלל¹⁹.

18. ראה: הרב משה גנץ, קבעוני לדורות (מאמרים לחודש אדר, "מחצית השקל לשעה ולדורות" עמ' 53-60).

19. ראה עוד: הראי"ה קוק, מדבר שור (הדרושה חמישה עשר-לפרשת שקלים, עמ' קכז-קלו, והדרושה שלושה ולושים—עוד דרושה לפרשת שקלים, עמ' רצח-שיא); מאורות הראיה (חנוכה ארבע פרשיות ופורים עמ' קלה-קסז).

נראה אם כן שמנהג זכר למחצית השקל בו ניתנת התרומה לצרכי הכלל – לבנין הארץ²⁰, ולבניינה של ירושלים, הוא היישום הקרוב ביותר שניתן לעשות זכר למה שהיה נהוג בזמן המקדש²¹.

מהמקורות שציינו לעיל, נראה שביטוי ישיר וממוקד יותר, להיות נתינת מטבע זכר למחצית השקל, שתזכיר את שהיה במקדש, יהיה אם ננהג כמו שנהגו בעבר, סיוע לעולים לארץ, לבנין הארץ, לבניינה של ירושלים, לעניים, לתלמידי חכמים ולמוסדות תורה בארץ ישראל, דוקא כחלק מבניינה ויישובה של הארץ.

20. אמנם גם בהחזקת עניים, תמיכה בלומדי תורה, ותרומה לשיבות במוסדות תורה בארץ ישראל, יש משום חיזוקה ובניינה של ארץ ישראל. אך דברי הפוסקים המייעדים את מעות זכר למחצית השקל למטרות אלו, לא מכוונים לעניים, ללומדי תורה הולשיבות בארץ ישראל דוקא. הסרואים בהנהגה זו דנו ספקיים מצד צדקה המל בדהמעוטה ניתנים לעניים בפורים. קריאתם ליתן את מעות מחצית השקל לעניים, ללומדי תורה הולשיבות נהוגתם בחו"ל, והיא איננה ייחודית דוקא לארץ ישראל.

21. בעבר, עד קום המדינה, זכות ההשתייכות להסתדרות הציונית הייתה נתונה לכל יהודי בעולם המקבל את התוכנית הציונית ושוקל את השקל (מעין מס שנתני). השקל היה שטר ובו צילום של מטבע עתיקה. היה זה תעודה על תשלום המס. כל מדינה שבה היו יהודים הייתה זוכה לייצוג בקונגרס הציוני בהתאם למספר שוקליה שקל. מעניין אסכך, שגם כאן התרומה וההשתתפות בבנין הארץ נקראה: שקל, על אף שבאותם שנים אין מטבע שכזו. בניסך אולציבור להשתתף לתרום את השקל הציוני. כך קראה ראי"ה הקוק, בשנת תרפ"א (אמאמריה הראיה עמ' 481): "הנניקורא בקול: לועמי שומע לילאישאר אף יהודי אחד שלא ישקול את השקל הציוני ודוקא ע"המזרחי". ראה עוד: עלסוף הקונגרס, קובץ מאמרים על השקל והבחירות לקונגרס הציוני העשירי (עורך: הרב א' ניפלד, אייר תרצ"ז, עמ' 37. בחוברת מאמרים מרבנים חשובים).

מסיק זיתים סביב ההתיישבות ביו"ש

הצגת הבעיה

בשטחים הקרובים להתיישבות היהודית ביהודה ושומרון קיימים מטעי זיתים רבים אשר בעליהם הערבים מנועים מסיבות בטחוניות למסוק אותם. האם מותר למתיישבים היהודים למסוק עצים אלו?

הקדמה

חז"ל האריכו בחומרת גזל הנכרי, ולפיכך יש לברר אימתי מסיק זיתים אלו הוא בכלל איסור זה, ואימתי אם בכלל, הדבר מותר. עצים שניטעו על ידי נכרים, באדמה שקנה הנכרי בכספו מידי ישראל, ודאי שהם בבעלותו והלוקח מהם הרי הוא כגזל את הנכרי, כנפסק ברמב"ם (הל' גנבה פ"א ה"א) שהדבר אסור מן התורה ש"כל הגונב ממון משוה פרוטה ומעלה עובר על לא תעשה... ואחד הגונב ממון ישראל או הגונב ממון גוי עובר עבודה זרה..." (וכן פסק גם בהל' גזלה ואבידה פ"א ה"ב), וכמותו נקט השו"ע (חו"מ סי' שמח סעי' ב). אלא שבנידון שלנו מדובר בקרקעות שרכשו הנכרים מנכרים או שלא נרכשו כלל, וניתן לסווגן לשתי קבוצות עיקריות:

א. קרקעות שנקנו על ידי אחד מאבותיהם של המשפחות הערביות כחוק — ויש להם על כך שטר בעלות ("קושן").

ב. קרקעות שהתושבים הערביים החזיקו בהן ללא שטר קנין, בהסתמך על כך שחזקה של שימוש בקרקע לזמן ארוך, או ראיה על תשלום מסים, נחשבת במדה מסויימת לבעלות על הקרקע.

לאור העובדה שקרקעות אלו היו בבעלות ישראל בימי בית ראשון ובחלקן גם בימי בית שני, עולה השאלה: מהו מעמדן של קרקעות הנכרים בארץ? האם יש להם בעלות ממונית עליהן מכח קנין הכיבוש כשהגלו את ישראל ממנה, או שגזולה היא בידם?

א. קנין כיבוש נכרי ברכוש ישראל

הגמ' (גיטין לח ע"א) דנה באשר לקנין חזקה של נכרי ברכוש ישראל מהפסוק (במדבר כא, א): "וישב ממנו שבי", ונחלקו הראשונים בביאור קנין זה: רש"י (שם ד"ה בחזקה) ביאר שמדובר על קנין חזקה עבדות, כגון הרחיצו הנעילו וכדו', ומדבריו משמע שאין לנכרי קנין של כיבוש מלחמה לא בנכרי אחר וק"ו לא בישראל.

אולם התוס' (שם ד"ה אבל) דייקו מדברי הגמ' שהנידון הוא על קנין כיבוש, ומסקנתם שיש לנכרים קנין כיבוש מלחמה אף בשל ישראל¹. ומדברי הרשב"א (הוצאת מוסד הרב קוק גיטין לז ע"ב ד"ה וקשיא לי) עולה שמדובר אף על קנין לפני יאוש, וז"ל:

ותדע לך דהא מעמון ומואב טהרו בסיחון ילפני' לה, וההיא בקרקע היא, וקרקע בעלמא אינה נגזלת ולא שייך בה יאוש, ואם כן חזקה דגופו נמי דמיייתנן מינה אפילו קודם יאוש היא, דרחמנא אמר דליקני בחזקת מלחמה.

אחת ההשלכות הנובעות ממחלוקת זו נידונה ביחס לקניית ד' מינים מנכרים לאור דברי הגמ' (סוכה ל ע"א-ע"ב) כיצד לקנות ד' מינים מנכרים כשיש גזל, וז"ל הגמ' (שם): אמר להו רב הונא להנהו אוונכרי: כי זבניתו אסא מנכרי לא תגזזו אתון

1. כן כתבו: תוס' (ב"מ מח ע"ב ד"ה נתנה לסיטון) שיש לנכרי קנין של כיבוש מלחמה, רשב"א בחידושיוליבמות(מוע"א ד"ה דיהביזויאכרגא), ריטב"א(גיטין לח ע"א ד"ה אבל בחזקה לא, יבמות ד"ה אבל גוי), נימוק"י(יבמות טו ע"ב בדפיהרי"ד"ה והאכתביבאולעקרא), ראב"ד(כע"א בדפיהרי"ד"ה הוקשה לי בשמועה זו), ר"ן(גיטין כע"א בדפיהרי"ד"ה הגמ'), ידרמ"ה(הוצאת מכון ירושלים גיטין לז ע"ב ד"ה הולרבא, רמב"ן(גיטין לז ע"ב), ספרהתרומה(הל' ארץ ישראל עמ' סב), סמ"ג(עשין קלג ד"ה ישראל שמכר), שו"ת מהרי"ט(ח"א סי' מג), שו"ת הרדב"ז(ח"א סי' תקיד), ב"ח(מהדורת הטור השלם יו"ד סי' רסז ע"ג ד"ה ונראה לומר), ש"ך(חו"מ סי' שסג ס"ק ג). ועי' שו"ת חת"ס(יו"ד סי' יט ד"ה אמנם מהתימה) שו"ת מהרשד"ם(יו"ד סי' קצד ד"ה תשובה תחילה), שו"ת הר-צבי (או"ח ב' סי' עד ד"ה ובהעפי עיני, סי' פז ד"ה אמנם).

אלא לגזזה אינהו ויהבו לכו. מאי טעמא — סתם נכרים גזלני ארעתא
נינהו, וקרקע אינה נגזלת. הלכך, לגזזה אינהו, כי היכי דליהו יאוש בעלים
בידייהו דידהו, ושינוי הרשות בידייכו.

רב הונא הדריך את סוחרי ההדסים שיניחו לנכרים לקצוץ את ההדסים, מחמת
החשש שמא המטעים גזולים הם בידם, וקרקע אינה נקנית בקנין גזילה. כיוון שכך,
התולש מהעצים הוא הגזלן הראשון, וכשהישראל יעשה כן ייצא שהד' מינים גזולים
הם בידו, ואינו יוצא בהם ידי חובה.

מדברי הרשב"א בשו"ת (ח"א תתנב) עולה שסבר שיש לחוש לכך גם בדורות הבאים,
וכך פסקו להלכה השו"ע (או"ח סי' תרסד סעי' י) והרמ"א (או"ח סי' תרמט סעי' א).

אלא שהרבה פוסקים כתבו שבקרקות שהגיעו לידי הנכרים בכיבוש מלחמה, אין
לחוש אם הישראל יקטוף בעצמו, כיוון שהם כבר קנו אותה בעת הכיבוש והמטעים
שלהם, ואין כאן חשש גזל. כן כתב הברכ"י (סי' תרמט ס"ק ב), וז"ל:

וקצת קשה על הרב ועל האחרונים דלא זכרו מה שכתב הסמ"ג בסוף עשין
קל"ג, בענין מעשרות וז"ל, ואין להחמיר ולומר שעכו"ם גזולי קרקע הם
וקרקע אינה גזלת, שהרי קנאום בכיבוש...²

נמצינו למדים שדעת כמה ראשונים ואחרונים שס"ל שקרקע שכבשו הגויים קנויה
היא בידם בקנין של כיבוש מלחמה.

אלא שהדבר אברהם (ח"א סי' יא ס"ק יב וס"ק טז) והבית רידב"ז (סי' ד נה ע"ב ד"ה ועוד)
דייקו שרק לדעת הרשב"א והתוס' (גיטין שם), כיבוש מלחמה קונה אף לפני יאוש,
כקנין עצמי. אך דעת רוב המפרשים הסוברים שקנין כיבוש מלחמה רק לאחר יאוש
הבעלים כמו שכתב הריטב"א (שם). נמצינו למדים שישנן שלוש שיטות בקנין כיבוש
מלחמה של נכרים:

- א. שיטת רש"י — שאין להם קנין כיבוש.
- ב. שיטת התוס' והרשב"א — שיש להם קנין כיבוש גמור אף בלא יאוש
- ג. שיטת רוב הראשונים שיש להם קנין כיבוש — אבל רק לאחר שהנכבש
התייאש.³

2. כן כתבו הט"ז (או"ח סי' תרסד ס"ק י), מג"א (או"ח סי' תרמט ס"ק ה), שו"ע הגר"ז (סי' תרמט
סעי' י) וכדעתם פסקו כף החיים (סי' תרמט ס"ק כד) והמ"ב (סי' תרמט ס"ק י).

3. אמנם יש המבארים אחרת את מחלוקת הראשונים הנ"ל, וס"ל שלחלק מן הראשונים כיבוש

לאור זאת יש לדון בשאלת מעמד הקרקעות שבידי הנכרים בא"י לדעת רוב הראשונים שצריך שהנכבשים יתייאלו מארצם.

ב. קרקע שנגזלה ולא התייאלו בעליה

לדעת רש"י (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע) לשון הגמ' (שם) "קרקע אינה נגזלת" היא מוחלטת, וכלשונו (שם): "אינה קנויה לגזלן בשום יאוש, דלעולם בחזקת בעליה היא...".

אלא שמדברי הירושלמי (כלאים פ"ז ה"ה) משמע שגם בקרקע יש קנין גזילה במצב מסויים. הירושלמי מתבסס על דברי המשנה (כלאים פ"ז מ"ה): "האנס שזרע את הכרם ויצא מלפניו קוצרו אפילו במועד... מאימתי הוא נקרא אנס משישקע". כוונת המשנה (שם) לדעת רוב המפרשים, שאנס שהשתלט על כרמו של חברו, וזרע בו כלאים נאסרו הפירות. דייק מכך הירושלמי שקרקע שנגזלה והתייאלו הבעלים ממנה נחשבת כשל הגזלן לאסור את הכרם בזריעתו, שאם לא כן הרי "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו". וז"ל (שם):

מאימתי נקרא אנס? משישקע! אמר רבי אחא נשתקעו הבעלים ולא נתייאלו הבעלים איסורו דבר תורה. נתייאלו הבעלים ולא נשתקעו הבעלים איסורן מדבריהן. ויש קרקע נגזלת?! אמר רבי לא, אף על פי שאין קרקע נגזל, יש יאוש לקרקע⁴.

השאלה היא האם התלמוד הבבלי (סוכה שם), מקבל חילוק זה?

מלחמה נחשב בקנינו של הנכרי בשלישראל, על סמך הלש"ד ינאדמלכות אדינא. כונחלקואם הקנין והוא קנין גוף אודוקא קנין ממוני, ע"י בהרחבה: במהדיר לריטב"א (הוצאת מוסד הרב קוק יבמות מוע"א הע' 101), וכן במהדיר לחידושי דרמ"ה (הוצאת מכון ירושלים גיטין לזע"ב הע' עז).

4. נקטנו כאן שהמושג: "משישקע" פירושו שישתכחמיהו בעליה קרקע, כפי שפירשו רוב המפרשים (עיר"ר"ש פנ"מ, רע"ב פ"ה המ"ז). אך גם לפי פירוש הרמב"ם (פיה"מ"ש שם) והגר"א בשנו"א (שם ד"ה מאימתי) שהמושג מתייחס לבעל הקרקע המסתתר מפניה אנס, מוכח שאף שקרקע אינה נגזלת תיתכן מציאות שאדם אנס קרקע והיא נחשבת כשלו.

התוס' (ב"ב מד ע"א ד"ה דוקא, סוכה ל ע"ב ד"ה ויש קרקע)⁵, מיישבים את שני התלמודים, הבבלי עם הירושלמי. לדעתם, הירושלמי סובר שיש קנין יאוש מדרבנן, משום חומרת איסור כלאים, כמפורש בלשון הירושלמי (שם): "נתיאשו הבעלים ולא נשתקעו איסורו מדברי סופרים", ורק אם נשתקע שם הבעלים קנין הגזילה הוא מן התורה. לדעתם כך סובר גם הבבלי, שיש קרקע קנין יאוש מדרבנן, וכמו כן שאם נשתקע שם הבעלים מן הקרקע קנאה הגזלן מן התורה. אלא שהגמ' (סוכה) חוששת למצב הפוך שכיוון שהיה שם רק יאוש גרידא בלא נשתקע שם הבעלים, ממילא מדאורייתא הקרקע של הבעלים הקודמים והקונים הישראלים עלולים להיחשב כגזלני ההדסים, באם יקטפו אותם הם עצמם. כך גם ביאר מראה"פ וכלאים פ"ז ד"ה אע"פ⁶. אולם הרשב"ם (ב"ב מד ע"א ד"ה ופרקינן) והסמ"ק (ח"מ סי' לז ס"ק מז) הבינו שהבבלי חולק וסובר שאין שום קנין גזילה בקרקע גם לא לאחר יאוש הבעלים. באופן זה פירשו ההגהות מיימוניות (הל' גזילה ואבידה פ"ח אות ד) בדעת הרמב"ם (שם הי"ג)⁷, וכן פירש הש"ך (ח"מ סי' לז ס"ק כט ד"ה שוב מצאתי) שהשו"ע (ח"מ סי' שעא סעי' א) פסק שלא כירושלמי⁸.

אלא שלדברי המפרשים שיש מחלוקת בין התלמודים, קיימת סתירה בדברי הרמב"ם והשו"ע, שהרי הרמב"ם (כלאים פ"ה ה"י) והשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ו) הביאו את דברי הירושלמי להלכה, בענין אנס שזרע בכרם, וז"ל:

האנס שזרע כלאים בכרם חבירו אם נשתקעו הבעלים אע"פ שלא נתיאשו הרי זה קדש מן התורה, ואם לא נשתקעו הבעלים אף על פי שנתיאשו אינו מקדש אלא מדברי סופרים.

בעוד שכשפסקו כדברי הגמ' (סוכה ל ע"ב) שקרקע אינה נגזלת השמיטו הרמב"ם (גזילה ואבידה פ"ח הי"ג) והשו"ע (ח"מ סי' שעא סעי' א) חילוק זה. וכן כאשר השו"ע (ח"מ סי' רלו) דן לגבי אנס שגזל קרקע השמיט חילוק זה בין נשתקע שם של הבעלים מן הקרקע, לבין לא נשתקע שם, וצ"ע. מכל מקום כתב מהר"ם בן חביב בספרו כפות

5. הרא"ש (ב"ב פ"ג ג"ס' מא) אף הוא הביא את לשון התוס' (שם) אך יש שכתבו שלמעשה אינו סובר כך.
6. ועי' כפות תמרים (לע"ב ד"ה הכתבו עוד התוס' ובירושלמי) שביאר מההו"א שלהתוס' להקשות מדברי הירושלמי (שם).
7. וכן דייק הב"ח (ח"מ סי' לז ד"ה ראובן) מלשון הטור (שם),
8. יתכן שבירושלמי היה לפניו בעלה הגה"מ מהיתאג' שונה בירושלמי הירושלמי לפניו, ואכמ"ל.

תמרים (ול ע"ב ד"ה עוד נתבאר) שאף שלא הביאו זאת בהל' גזילה, ס"ל לרמב"ם ולשו"ע שאם נשתקע שם הבעלים והתייאשו ממנה היא קנויה בידי הגזלן.⁹ לאור זאת, יש לדון במעמדן של קרקעות הנכרים שבארץ כיום; שמא הנכרים שישבו בהן קנו אותן ביאוש הבעלים הראשונים, כשבנוסף לכך נשתקע במשך השנים שם ישראל בעל הקרקע מכל קרקע שיושבים עליה כיום נכרים. שאלה זו היא הן לדעות שקנין כיבוש בקרקע ישראל מותנה ביאוש הישראל, והן לסוברים שאין לו כלל קנין כיבוש בשל ישראל, אך יתכן שיש לו קנין גזילה לאחר יאוש ושקיעת שם הבעלים.

ג. קנין כיבוש של נכרים בארץ ישראל

בספר האורה (ח"ב סי' קנה) כתב בשם הגאונים, וז"ל:

מה שכותבין בשטרות ובמתנות: "ונתנו לו ארבע אמות קרקע בחצרי", ומי שאין לו קרקע היאך כותבו? וראה שהשיבו... דאין לך כל אחד מישראל שאין לו קרקע בארץ ישראל. שהרי גוים שהחזיקו בה ולכדוה אין להם חזקה דקיימא לן קרקע אינה נגזלת ואינה נחמסת לעולם, וארץ ישראל בחזקתינו עומדת לעולם, ואף על פי שאין אנו שולטין בה¹⁰.

וכן הכפתור ופרח (מהדורת ביהמ"ד להתיישבות פ"ד עמ' מ ד"ה פרק השואל) כתב בהתייחסו לשאלת קנין הנכרי להפקיע מידי מעשר, שאף שלפי דברי הירושלמי יש יאוש לקרקע, מכל מקום, "האמת היא שיש שינוי רשות אבל יאוש אין שם, ונוסחאות תפילותינו וברכותינו יוכיחו עכ"ל".

ביאר דבריו בהרחבה בספר תורת הארץ (ח"ב עמ' מז ס"ק סה ד"ה וכ"כ הכו"פ) שדעת הכפתור ופרח, שכיוון שאין ישראל מתייאשים מלשוב לא"י ממילא גם אין לנכרים בה קנין כיבוש מלחמה, וז"ל תורת הארץ:

והיינו שתמיד אנו מתפללים להשי"ת שיחזירנו לארצנו וגם אנו מברכים

9. בספר כפות תמרים (שם), העלה אפשרות ליישב את דברי הרמב"ם שהשו"ע, שבאמת "לשקר קע אינה נגזלת אף אם נשתקע שם הבעלים, ורק לענין כלאים יש משמעות לנשתקע שם הבעלים. אך דחה זאת והסיק באמור של כלל הדינים "לנשתקע שם הבעלים קנויה הקרקע לגזלן בקנין גמור. 10. וכן כתב הרש"ם (מהדורת מכון מוצל מאש שביעית פ"ו ה"א עמ' פח ד"ה ועכשיו שפירשתי).

בונה ירושלים וכדומה, וע"כ שאין אנו מתייאשים מארץ ישראל ולפי זה גם מ"ד יש קנין בא"י היינו בקרקע שלקח הגוי מישראל בכסף אבל בשאר קרקעות שביד העכו"ם כו"ע ס"ל דאין קנין, וגם הקרקעות שהעכו"ם זכו בהם מהפקר על ידי חוק הממשלה שכל מי שיזכה בהם ויעבוד אותם יהיה שלו, מ"מ לכו"ע אמרינן בקרקעות אלו אין קנין דהא אצל הממשלה בעצמה לא נפקעו מקדושתם ולא עדיף כח הזוכים מכח הממשלה.

כן כתב הבית רידב"ז (סי' ד נה ע"ב ד"ה ועוד אפילו) לאור העובדה שהרבה ראשונים סוברים שכיבוש נכרים בשל ישראל קונה – דוקא ביאוש הישראלי, הרי "לפי זה שאנחנו מחכים על ביאת משיח צדקנו צריך עיון גדול בדין הזה", כלומר שכיוון שעם ישראל מחכה לביאת המשיח, ודאי שהוא לא התייאש מארצו ח"ו.

לאור זאת יוצא שלמרות שלחלק מן הפוסקים יש לנכרי קנין בכיבוש מלחמה בשל ישראל, מכל מקום **לדעת רבים מאותם פוסקים – בארץ ישראל אין הדבר כן**, כיון שקנין כיבוש לדעתם תלוי ביאוש הנכבש, ועם ישראל מעולם לא התייאש מארצו. מאידך, מדברי חלק מהפוסקים עולה שהאדמות שכבשו הנכרים מישראל בא"י, קנויות הם בידם. כן כתב בספר התרומה (הל' ארץ ישראל עמ' סב) לגבי תרומות ומעשרות מפירות נכרים: "דשפיר קונין קרקעות על כבוש, אפילו גופו של ישראל מוישב ממנו שבי, ואחרי שכבושם עכו"ם או מישמעאלים או מישראל לא היה בו ישראל אחרי כן שיש לחוש שקנו הקרקעות והעכו"ם גזלום מהם"¹¹.

החזו"א (שביעית סי' כא ס"ק ה ד"ה ר"מ) מסתפק האם קנין הנכרי בקרקעות הארץ לאחר הכבוש, חוזר למעמדו כפי שהיה מעת שהובטחה הארץ לאברהם אבינו ע"ה, שהיה רק קנין פירות כפי שכתבו התוס' (ר"ה יג ע"א ד"ה ולא קציר נכרי). או שלאחר שגלו ישראל יש לנכרים קנין גמור בקרקעות הארץ, עד שישבו ישראל ויתנחלו בה, וז"ל:

ויש לעי' לאחר שגלו ישראל וקנו האויבים הארץ בכיבוש מלחמה ויאוש,

11. וכן כתבה סמ"ג (עשין קלגד"ה ישראל שמכר) "שאין להחמיר ולומר שגויים גוזלים קרקעות וקרקע אינה נגזלת, שהרי קנאום בכבוש", וכך נראה גם ממשנת הרמב"ם (ח"א סי' מג) שכבוש לא מצריך יאוש בעלים כיוון שהוא כמו קנין כסף, שכתב: "דכיבוש הוי קנין בדמים ולא שהוא גזל בידו".

כמו כן הוא מנמק בדבריו מדוע אין לחוש בהקשר הזה לדברי הגמ' (סוכה לע"ב) ש"סתם גויים גוזלים קרקעותהם", כיוון שאז"ה היו ישראל מרובים והיולישראל קרקעות והיו גוזלים אנוסין מהם, וגם היו העכו"ם יותר אנסים ממה שהם עכשיו".

ונשתקע שם בעלים, אי חשיבא הארץ של ישראל מצד הבטחת שמו יתברך להשיבה אלינו והוי הגוף שלנו. והלכך אף שכל יחיד כבר פקע קנינו מחלקו, מכל מקום יש לכל יחיד חלק בארץ מצד שנתנה לכל ישראל ותתחלק לבאי הארץ לעתיד לבוא. או דלמא שאין מתנתו של אאע"ה אלא עד שנכנסו לארץ וזה כל אחד בשלו אבל לאחר שגלו ופקע קניינם אין לישראל בה שום קנין עד שישובו וינחלו.

כפי שנראה דעתו נוטה שאף אם סוברים שיש לנכרים כיבוש מלחמה בשל ישראל זהו דוקא בקרקעות מחוץ לא"י או לחילופין במטלטלים אף בא"י. אך ארץ ישראל גופא, כיוון שהובטחה לאברהם אבינו ע"ה, שוב אין לגויים בעלות על גוף הקרקע, כי אם קנין פירות ברמה מסויימת.¹²

למעשה המחלוקת אם כיבוש הנכרי יש לו בעלות בגוף הקרקע או לא, לא הוכרעה באופן מפורש, וכפי שכתב תורת הארץ (ח"ב עמ' מז סעי' ב) וז"ל:

הקרקעות שכבשו עכו"ם מישראל בכיבוש מלחמה: יש אומרים דהוי כגזל בידם ולכו"ע אמרינן אין קנין, ויש אומרים דהוי כאילו קנו הקרקע מישראל בכסף ושייך בזה הפלוגתא דיש קנין ואין קנין.¹³

אלא שקשה מדוע לא הכריע תורת הארץ ממנהג א"י מקדמת דנא, להתייחס לקרקעות שבחזקת הנכרים כקרקעות שבבעלותם הגמורה! הרי שיטת מרן מהר"י קארו שאין לנהוג קדושת שביעית בפירות נכרים, שנידונה בדבריו בכמה מקומות (כס"מ פ"ד הכ"ט, שו"ת אבקת רוכל סי' כד, ב"י יו"ד סי' שלא סעי' יט), משווה בין קרקעות שקנאם הנכרי מישראל, לבין קרקעות שמוחזקות בידיהם. כפי שהוכיח הכס"מ (שם) מהמעשה בריב"ל המובא בירושלמי (שביעית פ"ט) שסתם אדמותיהם כבושות הם על

12. אף שקדמו בשו"ת שאילת דוד וחידושי שם בענייני שביעית וטוע"א שכתב בנבואה אלהסתפק כלל דבריו נידוניות רביח סלענין מצוות ערלה וכלאיים בזה "זכיון שאינות לויית בכיבוש שלדעתו, ומתוך זה כתב שיש לגויים לכל היותר קנין פירות, ולא קנין בגוף הקרקע להפקיע קדושתה.

13. כוונת התורה הארץ לומר שכל המחלוקת אם "יש קנין לנכר" להפקיע מידי מעשר "או" אין קנין" היא מותנית שהיא אזהרה בקרקע כדון, באחד מדרכי הקניינים. אך אסוהו אגזל קרקע מישראל לפשוט שהיא נשאת קרקע ישראל לוגם למ"ד "יש קנין" גידוליהם גידול קרקע ישראל. ממילא אם אין לנכר קנין וכיבוש בקרקע "ממילא אהה קרקעות כבושות בידיהם סכקרקעות הגזולות שאין החזקתם מפקיעה מידי מעשר.

ידי אבותיהם מידי ישראל, ובכל זאת אין צורך לנהוג בהם קדושת שביעית. מוכח מדבריו לכאורה שהוא נקט למעשה שכיבוש הנכרי בא"י מהווה קנין בגוף הקרקע.¹⁴ אלא שאם ס"ל למרן הב"י כך, מדוע השמיט פרט זה כשדן על קניית ד' מינים מגינות של נכרים, וכפי שהובא לעיל אות א). יתכן, אמנם לומר שגם מרן הב"י ס"ל שכיבוש הנכרים בא"י מהווה רק קנין פירות בקרקעות א"י, שמשמעותו שהפירות הגדלים בה הם בבעלותם, וכפי שהיה לנכרים בה עד כניסת ישראל לארץ, כמבואר לעיל בדברי החזו"א, כשאכן לדעות מסוימות קנין פירות דיו להפקיע קדושת שביעית מהפירות.¹⁵

נמצינו למדים שלא ניתן להסיק משיטת הב"י שהכריע כמ"ד שכיבוש הנכרים בקרקעות א"י קונה קנין בגוף הקרקע, אלא יתכן שיש להם רק קנין פירות, כפי שהובא לעיל.

ד. קנין הכיבוש של צה"ל על אדמות פרטיות

כיבוש שטחי יש"ע על ידי צה"ל מעלה מחדש את שאלת מעמדם של קרקעות הנכרים ואת הרכוש המחובר והנייד הנמצא באותם מקומות – אף לסוברים שקרקעות המוחזקות בידי הנכרים בא"י, נחשבות לקניינם. כיוון שלא מדובר בקנין כיבוש הנכרים אלא בקנין כיבוש ישראל בארץ ישראל שודאי הוא נחשב קנין, כפי שמובא בילקוט שמעוני (בהר רמז תרסח): "מנין לגזל נכרי שאסור שנאמר ואכלת את כל העמים בזמן שהן מסורין בידך". כלומר, שכאשר מלך ישראל כובש את הארץ מידי הנכרים שהוא המצב האמור בפסוק, גם ממונם עובר לרשות המלך, ולא רק השלטון על הארץ. דין זה הובא גם בתשובות הגאונים (הרכבי סי' שפ) וספר האשכול (מהד' אלבק הלכות רבנן דף רד עמ' א), והוסיף בשו"ת דבר אברהם (ח"א סי' י) שאף אם בכיבוש נכרי מנכרי או נכרי מישראל הדבר נתון במחלוקת אם זה נחשב לקנין גמור,

14. ניתואמנסלדחותולומרשהירושלמיפ"ט(היקלבספיחיסדוקאכיווןשהולכיסלפיהזורעבפועל, אך ודאי שהכס"מ הבין שדברי הירושלמי (שם) מוסבים על קדושת שביעית.
15. ועי' שבתהארץ(פ"ד ה"כ"ט הע' 39) ישלצייןשל אורהאמורקיימתעדיפותלשימוש בפירותהיתר מכירהבשביעית,עלפניירקותנכרים-כפישמענובעל-פהמפיהראשל"צהגר"מאליהתליט"א, מהטעםשקרקעותנמכרולנכריסעלידיישראלהסבוודאותקרקעותנכרים,ולאמסתמכיסעל קנין הכיבוש וכדו'.

מכל מקום בכיבוש ישראל מנכרי נחשב הדבר לקנין גמור, וכן נראה מדברי שו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' ג אות ד).

על רקע זה ניתן להבין את תשובתו של הגרצ"פ פרנק זצ"ל להרה"ג עזרא עטייה זצ"ל בימי המצור על ירושלים (כחודש לפני הקמת המדינה), וכך כתב בשו"ת הר-צבי (או"ח סי' עד):

בשנת תש"ט בראשית מלחמת השחרור¹⁶. היה מחסור גדול במרור (חסה) לפסח, ורבים מתושבי ירושלים ירדו לכפר הערבי הנטוש דיר — יאסין שנלכד בידי היהודים כדי ללקוט שם. ונשאלתי ע"י הגאון רבי עזרא עטייה ראש ישיבת פורת יוסף, אם אפשר לצאת במרור זה ידי חובה, דלכאורה הוי גזל עכו"ם ובמרור הגזול לא יוצאים יד"ח.

על כך השיב הגרצ"פ זצ"ל בשו"ת הר צבי (או"ח ב סי' עד) שאין בכך גזל הנכרי בהסתמך על קנין כיבוש מלחמה, וז"ל:

ואף דקרקע אינה נגזלת מ"מ נקנו הקרקעות לצבא ההגנה ע"י כבוש מלחמה. וכנראה שהמלקטים הישראלים לקטו את המרור ברשות ההגנה... ובנידון דידן עדיף משם, דשם הוא כבוש נכרי בשל ישראל דיש שיטות דנכרי בשל ישראל לא קני בכבוש מלחמה, אבל בנידון דידן הוא כבוש ישראל בשל נכרי".

תשובה דומה בצורה הרבה יותר החלטית כתב הגרצ"פ זצ"ל בתום מלחמת השחרור (שו"ת הר צבי או"ח ב סי' פז), כשנשאל מה דין הרכוש הערבי שננטש בירושלים ובסביבותיה, לענין תרומות ומעשרות. וז"ל (שם):

הרי לפנינו דברים ברורים דאין הכי נמי דשפיר נמצא שלפעמים מוציאים רכוש של אדם וחבירו נוטלה וזוכה בה בע"כ ושלא בטובתו של בעל החפץ ואע"פ שבעל החפץ עומד וצווח שלי הוא לא משגחין בו, וענין זה מפוזר בש"ס ופוסקים כדבר פשוט דכיבוש מלחמה הוא אחד מקניני התורה".

16. כפיהנראהישכאןטעותדפוסלגביהתארידכיווןשלפיקלהסימניםהמופיעיםבתשובההמדובר בתקופהשלפניפסחתש"חפחותמחודשלפניקוםהמדינה,ולאבפסחתש"טשהיהלאחרתום המלחמה.

ובאשר לטענה שבאופן רשמי הדבר רשום כאדמות נכרים, נראה לדחותה מדברי הגרצ"פ זצ"ל בדבריו בשו"ת הר צבי וי"ד סימן קט), בענין כלים שנמצאו בשטחים כבושים שהם חייבים טבילה ואין הם נשארים במעמדם ככלי נכרים, אף אם הממשלה מתייחסת להם כנכסי נפקדים, וז"ל:

כלים שנפלו לידי צה"ל אם חייבים בטבילה. זה כתשע שנים עברו מיום אשר זכינו לראות חסדי השי"ת, שרוב ארץ הקודש נכבשה מידי הגוים ובתוך שלל האויב נפלו ביד צבא הגנה לישראל, הרבה כלי סעודה חדשים גם ישנים, שהוכשרו בהגעלה או בליבון. והשאלה באה אם מחויבים בטבילה כדין קונה כלי סעודה מהנכרי, ורבו הדעות בין המורים, ויש שהורו, דמכיון שבאופן רשמי אין רצונה של ממשלת ישראל לשנות חזקת הבעלות של הערבים והרכוש רשום בתורת נפקדים מרכוש האויב, ולכן אין הכלים הללו חייבים בטבילה, דדינם ככלים השאולים מן הנכרי שאינם חייבים בטבילה וגם לא מהני להו טבילה כ"ז שלא יצאו מרשות הנכרי.

ולדידי מה שהממשלה מצביעה עליהם שהם רכוש האויב, רשום זה אינו משמש כלום להתיש כחו של כיבוש מלחמה שהוא קנין גמור ע"פ התורה, ומעשה מוציא מידי דבור, ועובדא היא שכל יחיד ויחיד שתפס מהכלים לתשמישו נתכוין שיהא שלו לגמרי לחלוטין וגם הממשלה בעצמה מה שנטלה להשתמש בהם, מחשבתם ניכרת שדעתם להשתמש בהכלים עד שיכלו לגמרי ושם זה שיש על הכלים שהם רכוש האויב אינו משנה את הדין, שבאמת כבר נעשו רכוש יהודי ויש לחייבם בטבילה.

יתכן, שגם בנידון שלנו, אין משמעות לכך שהממשלה מתייחסת לקרקעות שנכבשו על ידי צה"ל כאדמות נכרים, כיוון שהם אדמות שבבעלותה, שנקנו על ידה לאחר כבוש צה"ל.

אמנם היה מקום לומר שאין הנידון דומה לראיה, כיון שהתנאי הבסיסי שכיבוש קונה הוא דוקא כשהכובש מעוניין לקנות את השטח ואת הנכסים באותם מקומות. לא כן בנידון דידן שכאשר הממשלה שלחה את הצבא לתפוס שטח מסיבות בטחוניות, היא לא היתה מעוניינת להעביר לידיה את הבעלות על הקרקעות והרכוש הפרטי. יתכן להוכיח כן מפרשנות הרש"ס (שביעית פ"ו ה"א) לדברי הירושלמי (שם): "ממעלה מיסים", כמתייחס לכיבושים לשם העלת מיסים בלבד, שבשל כך לא נחשבו ככיבוש גמור. אחת הדוגמאות לנפק"מ היוצאת מכך מובאת בפסקי דין רבניים (ח"א עמ' קסט) שפטרו מחיוב טבילת כלים שנשדדו מיהודים בשואה ונפלו שלל על ידי צבא ארה"ב

בסיום מלחמת העולם השנייה. הנימוק לכך היה שכיוון שהאמריקנים החזירו אותם ליהודים מיד לאחר שחרורם מהגרמנים ימ"ש, מהווה הוכחה שהם לא נתכוונו לקנותם בכיבוש וממילא הכלים נשארו כלים של יהודים, ונפטרו מטבילה¹⁷.

לכאורה כיבוש יהודה ושומרון במלחמת ששת הימים דומה לאותם מקרים, שהרי לא היה בכוונת הממשלה לכבוש את אדמותיהם הפרטיות של הפלחים הערבים ולנשלם מקרקעותיהם, כשיתירה מזאת הוא אף קיבל הוראה למנוע את בריחת התושבים הערבים לעבר הירדן, אשר על כן אין כאן קנין כיבוש מלחמה.

אולם אין הנידון דומה לראיה, כיוון שבכיבוש לשם העלאת מיסים לא היתה כוונה לשלוט בשטח וכן צבא ארה"ב לא נתכוון בשום אופן לזכות ברכוש היהודי אלא להיפך מטרתו היתה להשיב לאנשים את רכושם וחירותם.

מה שאין כן בכיבוש יהודה ושומרון על ידי צה"ל הצבא עשה ועושה כבתוך שלו, הן בהריסת בתים, הן בתפיסת בתים וקרקעות והרחקת יושביהן — כולל במקומות שבידי בעליהם הערבים יש הוכחה לבעלות חוקית מזמן התורכים או הירדנים. ממילא יש כאן קנין כיבוש אף שהכיבוש נבע משיקולי בטחון, כפי שגם במלחמת השחרור לא היתה מטרה לכבוש את כל המקומות שכבשו בפועל — אם הערבים לא היו מתנגדים להקמת המדינה ב"גבולות החלוקה" — והכיבוש נבע משיקולי בטחון¹⁸.

מאידך, פשוט שאין להשוות את המצב לכיבוש צה"ל במלחמת השחרור שהמדינה הקימה ישובים יהודים על גבי מקומות שישבו בהם ערבים, דבר שאינו קיים כיום ביו"ש.

17. אתהשלבשההיהואצלהגרמניםהגדירו בפסקידן(שם)כמוכליםשהיואצלשודדיםשאינהם קונים בכיבוש.

18. לאתועילכאןגםהצהרהמפורשתשלממשלהשהיאמכירהבעלותהנכריסעלהקרקע,עלסמך הכללש"דינאדמלכותאדינא",כיווןשכאשרמדוברעלהחלחלתכוללתשלחוקיםשאינםכדיותורה, לאאמריןבכנודא"דינאדמלכותאדינא",וכפישפסקהרמ"אבהגהותיולשו"ע(חור"מסי'שסט סעי'א):"דלאאמריןדינאדמלכותאאלאבדברשישבוהנאהלמלךאוהואלתקנתבניהמדינה אבללאשידונובדיניעכו"סדא"כבטלזכלדיניישראל".כלשכנבא"שאףלדעתהפוסקיםשייך "דינאדמלכותא"גםביחסלשטוןישראלביארץישראל,עילכךבמהשכתבמו"אשו"תישכיל עבדי ח' חו"מ סי' כח, ח' ז' או"ח סי' מד ס' ק יד, ח' ח' או"ח סי' יח ס' ק ז-ח, התורה והמדינה כרך ט-י עמ' לו), שו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סי' מט), אין הדבר מקנה לו בעלות מוחלטת על הקרקע, ובדאי כשהדבר מנוגד לדין תורה, שו"ת באהלה של תורה (זרעים ח"ב כ"ק ב-ג).

לפיכך נראה שהממשלה אכן יש לה "בעלות על" מכח קנין כיבוש, ובמקום שהצבא אינו מתנגד ומאפשר לערבים היושבים ברוב השטחים להשאר בהם כאשר אין זה נוגד את האינטרס הבטחוני של הצבא, הדבר מותר לו מכח "דינא דמלכותא דינא", כיוון שהדבר נובע מכח שיקולים מקובלים של שלטון שאינו רוצה לשנות סדרי בראשית¹⁹.

לפיכך יש להתייחס לשאלה העקרונית של הזיתים, הנמצאים באותם שטחים שהערבים מנועים מלהגיע אליהם, כלהלן:

א. שטחים שאין לנכרים עליהם בעלות מסודרת ומוכחת, ומזה כשנתיים הם אינם מגיעים למסוק את זיתיהם, משום שמפקדי הצבא מונעים את כניסתם לשטחים אלו. במקרים אלו נראה שגם הבעלות הממונית על השטח והעצים היא של הצבא, כיוון שכל זכותו של הערבי על הקרקע נובעת מכח ישיבתו בשטח, וכיוון שהוא יצא ממנה לזמן רב – פקעה זכותו מהקרקע. לפיכך אין כאן דיון בגזל הנכרי כי אם בגזל הצבא: **אם הצבא אוסר לקחת את הפירות זהו גזל רכוש ציבורי**, ואם הצבא אינו מקפיד על כך שיקחו מהפירות יתכן שהם יהיו מותרים²⁰. אך כפי הנראה הצבא אינו מעוניין בכך.

ב. שטחים שיש לנכרי שטר קנין על הקרקע, או שבעת הכיבוש הוא ישב בו מכח הסכמת השלטון הקודם, נשאר לו קנין הפירות בקרקעות אלו גם כשצה"ל כבש אותם מחדש²¹.

הסיבה שאין להשוות זאת למקרים שהבאנו לעיל ממלחמת השחרור היא, שבאותם מקרים גם ביחס לפירות המדינה נהגה איתם בפועל כנכסיה הגמורים עד כדי מכירתם לאחרים, ורק באופן רשמי התייחסה אליהם כנכסי נפקדים. לעומת זאת במקרה הנידון הממשלה מתייחסת לעצים אלו כנכסי הערבים הלכה למעשה, ורק בקרקעות עצמם הוא נוהג כבתוך שלו. לפיכך נראה לומר שבאותם מקומות כל עוד שהנכרים לא התייאשו מהיבול, הפירות הם שלהם והלוקח מהם הוא כגוזל את הנכרי דבר שחומרנו נתבארה במקומות רבים בדברי חז"ל ובפוסקים, וכפי שהבאנו לעיל.

19. שאין כאן קביעה עקרונית שיש להם קנין הגוף, כי אם התייחסות מעשית.

20. מדין מתנה או מדין הפקר עי' התורה והארץ (ח"ד עמ' 58).

21. כפי שכתבמו"רהרה"ג יעקב אריאל שליט"א בשו"ת באהלה של תורה (זרעים ח"ב כס"ב-ג).

ה. אבידת הנכרי

אמנם יש לשאול האם בשטחים שיש להם שטר בעלות יש מקום למסוק את הזיתים על מנת להשיב את תמורתם לנכרי כדין אבידת הנכרי. פירות שיש לנכרי זכות בהם, והוא אינו מתייחס מהם אינם הפקר, אך נראה שדינם כאבידה, כיוון שהם אבודים ממנו ומצויים אצל שכניו היהודים. לפיכך נראה שהם נכנסים לגדר אבידה שבמקרה דומה אצל ישראל, קיים איסור "לא תוכל להתעלם", ומצוות עשה של "השב תשיבם לאחיק". אמנם כאשר המדובר על אבידת הנכרי, אסור להשיבה מתוך כוונת לקיים מצוות "השבת אבידה" כיוון שאין זו "אבידת אחיק" שציוותה תורה להשיבה. כשעל כגון זה נאמר בגמ' (סנהדרין עו"ב): "והמחזיר אבידה לנכרי — עליו הכתוב אומר (דברים כ"ט) למען ספות הרוה את הצמאה לא יאבה ה' סלוח לו"²². אולם במקום שיש חילול ה' יש חיוב להשיב לו, בפרט אם הוא יודע שהישראל מצאה, כמבואר בגמ' (ב"ק קיג ע"ב):

תניא רבי פנחס בן יאיר אומר במקום שיש קידוש השם אפילו אבידתו אסורה.

וכך פסק הרמב"ם (הל' אבידה פי"א ה"ג):

אבידת הגוי מותרת שנאמר אבידת אחיק והמחזירה הרי זה עובר עבירה מפני שהוא מחזיק ידי עוברי עבירה ואם החזירה כדי לקדש את השם שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח ובמקום שיש חילול השם אבידתו אסורה וחייב להחזירה.

מתוך לשון הרמב"ם מוכח שלאחר שהגיעה לידי ישראל אבידת גוי, יש חיוב להחזירה כשיש חילול השם, אך אין ראייה שאם הוא רואה אבידה שהוא חייב לקחתה על מנת להשיבה. אולם הב"י (חו"מ סי' רסו אות א) דייק בלשון הרמב"ם (שם) שאף אם לא הגיעה האבידה לידי ישראל הוא מחוייב להשיבה במקום שיש חילול השם, וז"ל הב"י (שם):

ומ"ש וחייב להחזירה נראה דהיינו לומר דאע"ג דלא אתאי לידיה חייב

22. אתחומרתה דברבי אררש"י (סנהדרין עו"ב) בש"ב (בהמחזיר) בכך שהמחזיר אבידה לנכרי השווה וחיבר נכר לישראל, ומראה בעצמו שהשבת אבידה אינה חשובה לומצות בוראו, שאף לנכרי הוא עושה כן שלא נצטווה עליהם.

להשיבה כיון שיש בדבר חילול השם אם לא ישיבנה כגון שמצאה במקום רוב ישראל שיחשוב הגוי שישראל גנבה.
אלא שמתוך דברי הרמב"ם (שם) מוכח שגם במצב שאדם אינו מחוייב להחזיר, הוא משובח אם עושה כן כדי לקדש את ה', שכתב בהמשך דבריו:
ואם החזירה כדי לקדש את השם שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח.

לכאורה היה אפשר לומר בפשטות, על המציאות הנידונה בה המצב מוגדר ודאי כאבידה, ש"אם החזירה... הרי זה משובח" כיוון שאם הוא ישיב הוא מקדש את השם, בכך²³, אך אינו חייב להחזיר את דמי העבודה ואת השמן שהופק מהזיתים.
אלא שההגדרה של קידוש ה' וחילול ה' במקרים אלו היא קצת בעייתית: מצד אחד, יש אכן חשיבות להדגיש קבל עם ועדה שהמאבק על ארץ ישראל ועל בטחון המתדיישים, אין בו אינטרסים וטובות הנאה ממוניות. מאידך, קיימת בעיה לנהוג מידת חסידות של החזרת אבידה לנכרים, אם הדבר ייראה בעיניהם כהודאה בבעלותם המדינית על הארץ, והדבר יחליש את תביעתנו הנצחית על שטחי הארץ הקדושה. כמו כן אין להתעלם מהחשש שמעשה זה יש בו אף חילול ה', שבשעה שדם ישראל נשפך כמים ועיננו רואות וכלות, אנו מתחסדים בהחזרת אבידה לנכרים אשר ברובם המכריע מזדהים עם אותם רוצחים אכזרים, ומשתפים עימם פעולה אם לא יותר מזה.

לפיכך נראה שבאותם מקרים יש לקיים "שב ואל תעשה" לא לגעת בזיתים כלל וכלל, ולא לחלל את ה'.

העולה מכל האמור לעיל:

- א. הכלל ש"קרקע אינה נגזלת" אינו קיים לדעת הרמב"ם והשו"ע כאשר נשתקע שם הבעלים הראשונים והגזלנים קנאוה לאחר יאוש הבעלים.
- ב. אף לשיטת הרמב"ם והשו"ע אין הנכרים היושבים בא"י יכולים לקנותה ב"קנין גזילה", כיוון שעם ישראל לא התייאש מארצו ולא נשתקע שם ישראל ממנה.
- ג. לדעת הרבה פוסקים אף אם כיבוש נחשב למעשה קנין זהו דוקא לאחר יאוש, לפיכך אין כיבוש הנכרים בארץ ישראל קונה, כיוון שישראל לא התייאשו מארצם ח"ו.

23. וכן דייק בלשונו בשו"ת אגרות משה (ו"ד א סי' קנ ד"ה אך אולי).

- ד. בפשטות גם לדעות שאין לנכרים קנין כיבוש בא"י, נראה שיש להם קנין פירות באותם קרקעות.
- ה. כיבוש הצבא בשטחי א"י מהווה קנין גמור גם על הקרקעות הפרטיות שיש לנכרים חזקת בעלות עליהן, אך הפירות הם שלהם כיוון שהצבא לא נתכוון לזכות בהם, והלוקח מהם לפני שהתייאשו מסתבר שיש בכך גזל הנכרים.
- ו. קיים ספק אם שייך כאן דין השבת אבידה לנכרי – ו"שב ואל תעשה עדיף".
- ז. בשטחים שהם אדמות מדינה ואין לנכרים שום חזקת בעלות עליה אך הם שתלו בהם עצים בשנים האחרונות, נראה שבאופן עקרוני כיוון שהצבא גירש אותם מהשטח, גם העצים והפירות הם בבעלות הצבא, ולקיחת פירות אלו תלויה בהסכמת הצבא.
- ח. בשאלות ציבוריות מעין אלו, יש לדון עם גדולי הפוסקים כיצד יש לנהוג למעשה, אשר ישקלו בדעתם גם את התוצאות הציבוריות העלולות לצאת ממעשה כזה או אחר, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול.

הפרשת תרומות ומעשרות בטעות*

שאלה:

ראובן נתן לבית בד זיתים לסחיטה ולעשיית שמן, גם שמעון הביא זיתים לאותו בית הבד, והתוצרת משניהם הייתה 2.5 פחי שמן (שני פחים לראובן וחצי פח לשמעון). בבית הבד הנ"ל מקובל שכאשר ישנם זיתים ממספר מגדלים, בעל בית הבד מפריש הפרשה אחת של תרומות ומעשרות על כל הכמות המעורבת, עבור כל בעלי הזיתים. בעל בית הבד הפריש תרו"מ, מכל הכמות של 2.5 פחים. לראובן היו עוד 5 פחי שמן ברשותו שלא הופרשו מהם מעשרות כלל. ראובן לא היה מודע להפרשת בעל בית הבד, וסבר שהוא צריך לעשר את כל השמן שברשותו, ועל כן עישר את כל שבעת הפחים השייכים לו, ונתן תרומה ותרו"מ לכהן ומעשר ראשון ללוי. לאחר מכן התברר לו ששני הפחים הראשונים היו מעושרים על ידי בעל בית הבד. נשאלת השאלה מה דינם של שני הפחים הללו. וראובן כשנודע לו מה שקרה, ביקש מהכהן את התרומה חזרה כדי שיוכל להישאל, אולם הכהן כבר הדליק מעט מהשמן.

1. תשובה שנכתבה על מעשה שהיה.

הפרשת ראובן								
הפרשת בעל בית הבד								
		1	2	3	4	5	6	7
1/2	ראובן	ראובן	ראובן	ראובן	ראובן	ראובן	ראובן	ראובן

א. הפרשה עבור חברו

יש לדון האם חלה כאן הפרשה כלל, שהרי ראובן התכוון להפריש משמנו תרו"מ ולא רצה בהפרשת בעל בית הבד. אמנם כך מקובל בבית הבד שכאשר יש תוצרת מכמה מקורות בעל בית הבד מפריש על כולם ביחד, אולם כל זה בניחותא¹. של בעל הזיתים בהפרשתו של בעל בית הבד. השאלה היא מכיוון שראובן הפריש לאחר מכן על כל התוצרת, וגילה דעתו שאין לו ניחותא בהפרשת בעל בית הבד, מה דין ההפרשה הראשונה של בעל בית הבד?

מדברי הגמ' (ב"מ כב ע"א) נראה שאדם לא יכול להפריש עבור חברו אלא א"כ מונה לשליח, ובמקרה כזה אפילו לא פרט לו חברו כיצד להפריש אלא מונה באופן סתמי, ג"כ מועיל כשליחות לתרומה, שכך למדים מהפסוק: "כן תרימו גם אתם" מה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם. אבל בלא מינוי שליחות אין מועילה הפרשת תרו"מ.

אולם מדברי הרמב"ם (תרומות פ"ד ה"ג) מובן, שאף אם לא מינהו לשליח תרומתו תרומה, וכן כתב:

התורם שלא ברשות או שירד לתוך שדה חבירו וליקט פירות שלא ברשות כדי שיקחם ותנם, אם בא בעל הבית ואמר לו כלך אצל יפות אם היו שם יפות ממה שתנם תרומתו תרומה שהרי אינו מקפיד, ואם לא היו שם יפות אין תרומתו תרומה שלא אמר לו אלא על דרך מיחוי, ואם בא בעל הבית וליקט והוסיף בין יש לו יפות מהן בין אין לו תרומתו תרומה".

2. הסכמה שבשתיקה מצד הבעלים

ההסבר לדבריו שבתרומה יש מצווה להפריש, ולכן ניחותא בעלמא ג"כ מועילה לצורך הסכמה לשליחות ואין צורך במינוי מפורש. אבל ניחותא מועילה בתנאי שלאחר מכן בעה"ב לא מוחה או עושה פעולה חיובית שאומרת שדעתו איננה נוחה בהפרשה, כגון: הוספת פירות לתרומה. לפיכך עולה השאלה, האם הפרשה נוספת של הבעלים כמו במקרה דידן הרי זה בגדר מחאה או שאין כאן מחאה?

נראה מדברי הגמ' (ב"מ שם) שאם הבעלים ליקטו והוסיפו הרי תרומתו תרומה, אבל אם לא הוסיפו פירות אלא הפרישו תרומה אחרת, לכאורה זו מחאה וא"כ בדיננו לא תועיל הפרשת בעל בית הבד.

אמנם עצם הדמיון איננו מוחלט, שהרי הסוגיה דנה שלבעלים נודע שהפרישו בעבורו, ובמקרה הנידון לא ידעו הבעלים לפני שהפריש בעצמו, מהפרשת בעל בית הבד, וא"כ אין בהפרשתו ראיה לבטל את הניחותא ממעשה בעל בית הבד.

ה"מעדני ארץ" (פ"ד ה"ג ד"ה ולולא) למד מלשון הרמב"ם שצריך איזו עדות לכך שיש לו ניחותא, אבל אם אין אנו יודעים את דעתו של בעה"ב אין כאן ניחותא ממשית, ולכן אין ההפרשה מועלת, וז"ל: "לכן אמרין דלא מיעט הכתוב (שאינן שליחות מועלת) כי אם בכה"ג שהבעלים מקפידים אח"כ או שאין אנו יודעים כלל מהי דעתו של בעה"ב".

לכן במקרה שלנו, מכיוון שאין אנו יודעים את דעתו של בעה"ב, ואדרבא מוכח שדעתו הייתה להפריש לעצמו, א"כ נראה שאין הפרשת בעל בית הבד מועלת.

ניתן להביא ראיה לסברת ה"מעדני ארץ" מדברי הרמב"ם (הל' תרומות פ"ד ה"ח):

פירות השותפין חייבות בתרומה ומעשרות שנאמר מעשרותיכם אפילו של שנים, והשותפין אינן צריכין ליטול רשות זה מזה, אלא כל התורם מהן תרומתו תרומה, תרם אחד מהן ובא השני ותרם תרומה שנייה שהרי לא ידע שחבירו תרם, אם היו ממחין זה על זה תרומת השני אינה תרומה, ואם לא היו ממחין ותרם הראשון כשיעור - אין תרומת השני תרומה, לא תרם הראשון כשיעור — תרומת שניהן תרומה.

דוקא שותפין שהיתה תרומה שניה של אחד מהם אין תרומתו תרומה, שהרי שותפין אין ממחים זה בזה, והפרשת הראשון ניחא גם לשני, אבל במקום שאינם שותפין משמע שהפרשת הראשון לא תחול בגלל הפרשת השני.

העולה לנו שראובן, אשר לא ידע ממנהג בית הבד להפריש בתערובות — מכל השמן המעובד, על כן לא מינהו כשליח להפריש, ואין הפרשת בעל בית הבד מועילה

לשני הפחים של ראובן. אמנם לגבי שמעון, הוא נהג כמנהג המקום, שבעל בית הבד רשאי להפריש עבורו, ולכן לגבי הכמות שלו הועילה ההפרשה.

ב. מרבה במעשרות

1. הגדרת המצב

לפי מה שכתבנו לעיל, שהפרשת בעל בית הבד עבור ראובן לא הועילה, עלינו לברר אם ההפרשה של בעל בית הבד אפילו עבור שמעון הייתה מתוקנת או לא. בעל בית הבד הפריש עבור שניים וחצי פחים, ואילו בפועל היה צריך להפריש רק עבור חצי הפח של שמעון, ויש כאן מקרה של מרבה במעשרות, מכיוון שטבל ומעשרות מעורבים בלי שתיקנו אותם כדין, שהרי מעשר ראשון ותרומת מעשר ומעשר שני מעורבים בחולין במה שהופרש כמעשר².

המרבה במעשרות דינו שמעשרותיו מקולקלים ופירותיו מתוקנים. היינו הפירות בכללם מותרים באכילה כיוון שהפרישו מהם תרו"מ כדין, אבל המעשרות שהופרשו וניתנו לכהן וללוי, או לעני בשנת מעשר עני והם עודפים על הכמות המחויבת אינם מתוקנים כיון שלא הופרשו הכמויות המתאימות, והם לא תוקנו בתוכם כדין.

פסק הרמב"ם (הלכות מעשר פ"א הי"ד): "אין מעשרין באומד אלא במדה או במשקל או במנין, וכל המדקדק בשיעור משובח, והמרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין שהרי הטבל מעורב בהן ופירותיו מתוקנין."

במקרה שלנו התרומה הגדולה חלה שהרי הפריש כל שהוא ומועיל על כל כמות שהיא. לגבי המעשרות המצב מסובך שהרי היה צריך להפריש למעשר ראשון 10%

3. שאלהנוספת: שמא יש כאן בעיה של "קניאת חמור" שאיננו קונה (קידושין אע"א)? נראה שאם הקנה דברה נקנה עסד ברשאינו נקנה, כגון: עסד ברשלא בא לעולם, הדברה נקנה חלבוה קניין, ואילו הדבר השני – הבעיית אינו נקנה (שו"ע חו"מ סי' רגסעי"י, סי' רטסעי"ד, סי' ריסעי"ג, נתיבות סי' רג). לכן כאן יתכן שחלק מהמעשרות יחולע ליהם שם מעשרות, וחלק לא יחולע ליהם שם מעשרות.

שאלהנוספת: בעל בית הבד בהפרשתו חגם משל ראובן, האם לאחר שהפרשה בטלה ולגבי ראובן היא יכולה לתקן את שמנו של שמעון? אלא שראובן אמר שלענין גזל אין לונפקות אבל קיחה זו, ולא אכפת לו מכמות זו, ולא נשארה אלא שאלת הטבל המעורב במעשרות.

מהכמות, ולמעשה הפריש 25% מהכמות. כמו כן בתרומת מעשר³, שהרי היה צריך להפריש תרומת מעשר 1% מהכמות, ולמעשה הפריש 2.5% מהכמות. אבל באמת יש כאן 1% מהכמות תרומת מעשר, ו-1.5% נוספים חולין מעורבים עם התרומה, והחולין הללו טבל הם שהרי הם עצמם הופרשו כמעשרות.

2. ברור האפשרויות

לאחר שהתברר שיש כאן רבוי במעשרות עלינו לברר מספר בעיות שהתעוררו:

א. לעניין תרומת מעשר:

הדבר תלוי האם ניתנה לכהן או לא, שאם לא ניתנה לכהן אלא נגנזה אין כאן קלקול. אבל אם ניתנה לכהן יש כאן קלקול, מכיוון שביד הכהן תרומה וטבל מעורבים. האפשרות לפתור בעיה זו היא על ידי הפרשה של תרומת מעשר ממקום אחר (בדרגת חיוב ודאית) על מה שביד הכהן.

ב. לעניין מעשר ראשון:

גם כאן הדבר תלוי, אם המעשר ניתן ללוי הרי שביד הלוי מעשר^ר וטבל מעורבים. אם לא ניתן ללוי אלא השאירו בעל בית הבד בתוך הפחים, מתעוררת שאלה קשה יותר: היכן מקומו של המעשר? מכיון שהופרש עבור הכמות של ראובן ולא חל, ועתה הוא טבל שנמצא באחד הפחים ואיננו יודעים את מקומו. העניין תלוי בנוסח ההפרשה של בעל בית הבד – היכן הוא קבע את המעשר. מפני שאם אמר "בצפוני או בדרומי" יתכן שהכוונה הייתה בפחים של ראובן, ובהם אין לו זכות לפעול, ואינו יכול להחיל שם מעשר על פירותיו של ראובן. אולם אם אמר "עשירית מהטבל", ניתן לפרש את דבריו על פירותיו של שמעון בלבד (מה שבידו לתקן). כמו כן אפשר שכשאמר "מאית מהפירות ועוד תשעה חלקים שכמותו", הכוונה היא לפירות שהוא צריך להפריש, ואלו הם פירותיו של שמעון. בגלל ספק זה נראה שעדיף ששמעון ובעל בית הבד ישאלו⁴ על ההפרשה, ואז יפרישו על חצי הפח של שמעון מהתחלה.

4. עיין רמב"ם הל' תרומות פ"ג ה"י.

5. עיין הר צבי זרעים ח"ב סי' קיא, בספק מי הנשאל כשיש שליח ומשלח.

ג. לעניין מעשר שני:

את המעשר השני חללו על פרוטה ולכאורה הכמות לא משנה, מפני שחללו את כל מה שהיה מעשר שני על פרוטה, ומה לי בכמות שהפריש. אבל לכאורה נראה שיש כאן בעיה, שהרי פדה את המעשר שני על פרוטה – אבל בעצם פדה מעשר שני וחולין על פרוטה, ולכאורה הפרוטה איננה עבור המעשר שני בלבד. א"כ הרי זה כפודה מעשר שני בפחות מפרוטה, ואולי יש לחוש שאין הפדיון מועיל כאן?

אולם שאלה זו לא קשה כיוון שהנוסח של רוב המפרישים (וכנראה גם בעל בית הבד השתמש) הוא: "מעשר שני זה הוא וחומשו". לפיכך רק המעשר שני שתופס מחולל. לכן כוונת המפריש היא רק על מה שחל עליו שם מעשר שני, וזו רק הכמות של שמעון שחוללה על פרוטה כדין.

ראוי להדגיש שאם תרומת המעשר והמעשר ראשון נגזזו (ולא ניתנו לכהן או ללוי) אין כאן שאלה כלל. אולם אם הם ביד הכהן והלוי, צריך להפריש עליהם ממקום אחר שחייב בודאות, כאמור לעיל.

תיתכן אפשרות נוספת: שהמעשר ראשון עדיין בתוך הפחים, ואי אפשר לדעת היכן מקומו, לכן בעל בית הבד ושמעון ישאלו על הפרשתם, ויפרישו שוב על חצי הפח של שמעון.

ג. שאילה על הפרשה

אולי אפשר להציע עוד דרך להתמודד עם הבעיה: ראובן ישאל על הפרשתו, ובשעה זו תחול הפרשתו של בעל בית הבד, ולאחר מכן יחזור ראובן ויפריש רק מחמשת הפחים שברשותו. ע"י השאילה יחזור המצב לקדמותו, מפני שראובן לא יגלה דעתו שלא נוח לו בהפרשה של בעל בית הבד.

אמנם דרך זו של שאילה בתרו"מ הובאה בגמ' (נדרים נט ע"א) אך ישנה הגבלה שהשאילה תהיה כל זמן שלא הגיעו התרו"מ לכהן וללוי, ואם התרומה ביד הכהן אין יכולת להישאל עליה.

נשאלת השאלה, אם הכהן או הלוי יחזירו לישראל את המתנה, האם אז יוכל הישראל לחזור ולהישאל עליה? הרא"ש (נדרים נט ע"א ד"ה בתרומה) כתב:

בתרומה ביד כהן דלא מצי למיתשיל עלה – כיון דיצאה מרשות ישראל וקיים בה מצות נתונה תו לא מצי לאפקועי שם תרומה מינה על ידי שאילה. והרב רבי אליעזר ממיץ פירש דלא מצי למיתשיל עלה שהרי לא

קרא עליה הוא שם תרומה, משמע דאכהן קאי אבל ישראל שהפרישה מצי מיתשיל עלה.

נראה שבפנינו מחלוקת בין הרא"ש והרא"ם, כאשר לדעת הרא"ש משעה שנתקיימה נתינה אי אפשר להישאל, ואפילו אם יחזיר לידי הנותן איננו יכול להישאל, ואילו לדעת הרא"ם תמיד יכול הישראל להישאל, ובודאי אם יחזיר לו הכהן את התרומה בידו להישאל עליה⁵.

נראה לומר שדעת הרא"ש שהשאיילה אפשרית כל זמן שלישאל יש נגיעה בדבר, מפני שהתורה נתנה לו את הזכות להפריש ולהישאל על הפרשתו, אבל כאשר הגיעה לידי הכהן ואיננו עוד הבעלים, ואפילו אם יחזיר הכהן את התרומה לישראל לא יוכל לשוב ולהישאל מפני שמצוותו הסתיימה, וההחזרה לא מחדשת את מצוות הנתינה⁶. אולם הרא"ם סבר שהשאיילה איננה תלויה בקיום המצווה אלא בעושה מעשה ההפרשה, שהוא יכול להישאל עליה תמיד, כמו על נדר, גם אם התקיימה מצוותו עדיין נדר הוא ואפשר להישאל עליו. על כן מדגיש שרק הכהן שהוא מקבל המתנה, איננו קשור למעשה ההפרשה ואיננו יכול להישאל עליה.

העולה שבפנינו מחלוקת ראשונים האם לאחר נתינה לכהן יכול הישראל לחזור ולהישאל.

עוד יש להוסיף שבנידון דין הכהן כבר הדליק מעט מהשמן, במצב כזה נראה שגם לדעת הרא"ם אי אפשר להישאל על התרומה, וראובן לא יכול לתקן את הבעיה ע"י שישאל על הפרשתו.

ד. סיכום

האפשרות הטובה ביותר היא לתקן את המעשרות של שמעון. לכן אם נתן בעל ביד הבד את התרו"מ, יש להפריש על הטבל שבתרומת המעשר ועל הטבל שבמעשר הראשון מטבל שחייב בוודאות, וכאדם שמפריש על של חברו.

6. עי' בכס"מ תרומות פ"ד הל"ז, שהביא את שתי השיטות והעלה ספק כאיזו שיטה סבר הרמב"ם.
7. להבנת מחלוקת הרא"ש והרא"ם, ובעיקר את סברת הרא"ש עי' מעדני ארץ תרומה פ"ד הל"ז, סעי' ד (הערת עורך).

אם בעל בית הבד הפריש ולא נתן את התרו"מ לכהן וללוי, שמעון ובעל בית הבד ישאלו על הפרשת בעל בית הבד, ויחזרו ויפרישו על חצי הפח של שמעון מלכתחילה. אולם אם אין אפשרות להישאל על הפרשת בעל בית הבד כגון שהשמן ביד כהן והשתמשו בו או שאחד האנשים (שמעון או בעל בית הבד) אינם נמצאים, יש לסמוך בדיעבד על הספקות ולהפריש על הטבל שבתרומת מעשר ומעשר ראשון ממקום אחר שחייב בודאי.

ד. סיכום

האפשרות הטובה ביותר היא אם בעל בית הבד הפריש ולא נתן את התרו"מ לכהן וללוי, אזי שמעון ובעל בית הבד ישאלו על הפרשת בעל בית הבד, ויחזרו ויפרישו על חצי הפח של שמעון מלכתחילה. אולם בדיעבד אם אין אפשרות להישאל על הפרשת בעל בית הבד, כגון: שהשמן ביד כהן או שאחד האנשים (שמעון או בעל בית הבד) אינם נמצאים, יש לסמוך על הספקות (לעיל בירור האפשרויות) ולהפריש על הטבל שבתרומת מעשר ומעשר ראשון ממקום אחר שחייב בודאי, ולא יתנו את המעשר ותרומת המעשר ללוי ולכהן.

דין חרק יבש

המקרה: ירק שנמצא בו חרק שהתייבש לגמרי עד כדי כך שהוא נפרך בקלות. כמו כן הוא הצטמק מאוד עד שהוא נראה בעין רגילה כנקודה חשודה בלבד ורק בעזרת מיקרוסקופ ניתן לזהותו כחרק לשעבר. מצאנו שאיסור יכול להתבטל משם איסור וכגון על ידי שריפה, כמו למשל חמץ בפסח, הגם שאיסורו חמור מאד שיש בו כרת ואיסור הנאה ועוד, אולם לאחר שנשרף שוב אין בו איסור, האם חרק שהתייבש ונצטמק מאד, נחשב עדיין לשרץ האסור באכילה ואין לאכול את הירק עד שיסיר את החרק, או שפקע ממנו איסורו וניתן לאוכלו ללא ניקוי?

1. יבש כעץ

איסור שהתייבש, נהפך למשהו חדש ומותר להשתמש בו, כיון שאיסורו בטל. כך נפסק **ברמ"א** (שו"ע יו"ד סי' פז): "עור הקיבה, לפעמים מולחים אותו ומייבשין אותו, ונעשה כעץ, וממלאים אותו חלב, מותר, **דמאחר שהתייבש הוי כעץ בעלמא, ואין בו לחלוחית בשר**"¹. משמע מדברי הרמ"א וכן דעת המחבר, **שמותר לייבש עור באופן מלאכותי עד שאין בו לחלוחית ולהשתמש בו לכתחילה**.

ביחס לאיסור שהתייבש ישנן שיטות שונות באחרונים: (הובאו **בפת"ש** יו"ד סי' פז ס"ק כ, כא)

- א. דעת הפמ"ג: דוקא בעור או במעיים יבשים מותר להשתמש, אבל **בשר יבש כעץ אסור**. וגם בעור יש לאסור כאשר מתרכז ע"י בישול או שריה.
- ב. דעת הנוב"י (חיו"ד מהדו"ק סי' כו) שהיתר בשר יבש הוא דוקא בבשר בחלב, דכיון

1. כ"כהב"י בשם שבולילקט, שהסביר שהיעושים גבינה בתוך עור הקיבה מכחה חומציות שבה.

שהתייבש מקודם הבשר לא נשאר בו טעם לאסור החלב ולא חל עליו שם בב"ח,
אבל **בשר איסור לא נפקע ממנו שם איסור ע"י שהתייבש**.²

ג. דעת **תפארת צבי** (חיו"ד סימן עג) שכתב "בתולעים אדומים **שמייבשים** אותם וצובעים בהם משקה י"ש (וכעין צבע מאכל בימינו) **דמותר** מטעם דהוי כעץ בעלמא" (ומשמע שמותר גם על ידי שרייה). וכן דעת "**לחם הפנים**" שפסק במקרה שתחב אדם אצבעו לתוך עין של בהמה לרפואה, והתייבש עד שלא יוכל להסירו והניחו בתוך כלי עם חלב רותח כדי שיתרכך, ולא היה שישים כנגד העין, ונשאל על החלב ועל הכלי, והורה להתיר דמאחר **דהתייבש הוי כעץ בעלמא**. כן דעת **הש"ך** (סי' קי"ד ס"ק כא) לענין חשש חוטי בשר בכרכום, וכן מבואר בתשובת **שב"י** (ק"ב סי' ע), ועי' בתשובת דת אש סי' יג.

נראה שניתן לדמות מחלוקת אחרונים זו לדין חרק שהתייבש. המתירים איסור שהתייבש כעץ יתירו אף בחרק יבש.

על פי דעת המתירים, לכאורה ישנו קושי ממה שנפסק בשו"ע וברמ"א לעניין שרץ שרוף. פסק השו"ע (יו"ד סי' פד סע' יז): "**שרץ שרוף**, מותר לאכלו משום רפואה, דעפרא בעלמא הוא", משמע שההיתר הוא רק **בדיעבד**. גם מדברי הרמ"א (יו"ד סי' קנה סע' ג): "**מותר לשרוף שרץ... ולאוכלו לרפואה אפילו חולה שאין בו סכנה**". מכאן משמע שמותר לאכול שרץ שרוף (שהוא ודאי יותר יבש מהעור), רק **בדיעבד**, דהרי התירו רק לחולה.

ניתן להסביר קושי זה, כיון שבשרץ שרוף, יש תרתי לריעותא:

א. גוף השרץ נאכל. ב. הוא נאכל בפני עצמו וללא כל תערובת, ועל כן שייך לאוסרו לכתחילה מדין "אחשביה" וכפי שמצינו **ברא"ש** (פסחים פ"ב סי' א): "חמץ שחרנו קודם זמנו מותר בהנאתו אף לאחר זמנו וכגון דנפסל מלאכול לכלב, דומיא דפת שעופשה דיש הרוצים לומר לאו דווקא הנאה דהוא הדין נמי אכילה דעפרא בעלמא הוא ולא מסתבר, **דאע"ג דבטל דעת האוכל אצל כל אדם, מ"מ כיון דאיהו קאכיל ליה אסור**, וכ"כ הברצלוני" עכ"ד.

אבל בעור שיבש התירו לאוכלו, כמו שראינו לעיל, מכמה טעמים:

2. נראה להסביר בדעתו, שרק בנשרף גוף השרץ לגמריה, מעיקר הדין הוא מותר, וכדלקמן, ולכן במציאות שאיננה "אחשביה", מותר, משא"כ בשריבש שרק לחותופסקה אבל ממשותונשארה, אסור.

א. אין גוף העור נאכל אלא טעמו. ב. הטעם אינו נאכל בפני עצמו אלא ע"י תערובת, ועל כן אין אומרים בו "אחשביה" והוא מותר לכתחילה. (ועיין בשו"ת אחיעזר חלק ג סימן לג ובחכ"צ סי' עה).
אם כן באכילת ירק שבו חרק יבש, כיון שאינו מחשיב את החרק לאוכלו בפני עצמו, יהיה מותר אף לכתחילה.

2. דבר שאינו מתקיים

אומרת הגמרא (חולין נח ע"א) "אמר רב הונא: כל ברייה שאין בו עצם אינו מתקיים י"ב חדש אמר רב פפא שמע מינה מדרב הונא הא דאמר שמואל קישות שהתליע באיביה אסורה הני תמרי דכדא לבתר תריסר ירחי שתא שריין." (התמרים המונחים בכד ניתן לאכלם ללא בדיקה לאחר י"ב חודש שכן אם התליע במחובר לא היה חי עד י"ב חודש) וכך פסק הרמב"ם להלכה (הל' מאא"ס פ"ב הלכה טו), וכך נפסק גם בשו"ע (יו"ד סי' פד סע' ח).
משמע מסוגיה זו שמותר לכתחילה לאכול פירות שדרכן להתליע, י"ב חודש לאחר תלישתם, לפי שתולעים שהיו בהם בעת חיבורם ונחשבים כ"שרץ השורץ על הארץ", אינם מתקיימים יותר (ואלו שהתליעו בתלוש ונשארו במקומם, אין הם "שרץ השורץ על הארץ" והם מותרים). אולם צריך לברר מה המשמעות של "אינו מתקיים"? מה השתנה שהפך את האיסור להיתר? האם הכוונה שלאחר י"ב חדש, החרקים נעלמים לגמרי, או שהם מתפרקים, או אולי נרקבים או שהם סתם יבשים?

הרשב"א (חולין נח ע"א) כותב: "והא דאמר רב הונא כל שאין בו עצם אין מתקיים י"ב חדש. משמע דאין מתקיים ואפילו מת קאמר. הילכך שרי אפילו בלא בדיקה, דהא לא קאמר אינו חי אלא אינו מתקיים וחוזר הוא לעפרו". כן כותב המאירי (שם) שכל שעברו עליו י"ב חדש **עפרא בעלמא** הוא.
מהי ההגדרה של "עפרא בעלמא"?

מצאנו בכמה מקומות שהגדרת האיסור לאחר איסורו וביטולו הוא כ"עפרא בעלמא":

1. **בעניין שריפת חמץ** (פסחים טו ע"ב) "הפת **שעיפשה** ונפסלה מלאכול לאדם, ו(אפילו ש)הכלב יכול לאכלה — מטמאה טומאת אוכלין בכביצה, ונשרפת (פת תרומה טהורה שעופשה) עם הטמאה בפסח. - שאני התם, **דעפרא בעלמא** הוא".
2. **בעניין נבלה** (ע"ז סח ע"א): "ור' שמעון (נבלה) **סרוחה** מעיקרא לא צריכא מיעוטא, **עפרא בעלמא** הוא".
3. **לעניין ביצת איסור** נקבע השעור (תמורה לא ע"א): "**וכי אסרוחא — עפרא בעלמא**

הוא. ומסביר רש"י שם: "וכשהסריחה פקע איסורא דהואי עפרא בעלמא הלכך מותר זה שיצא ממנה אחרי כן".³

אנו רואים ממקורות אלו שהשלב בו דבר איסור נחשב לעפר בעלמא, הוא השלב בו הוא **מתעפש** (נרקב), או **מסריח** ונמוח ואינו ראוי למאכל אדם. א"כ לאחר סיום כל התהליכים הללו, כאשר כבר המאכל **מתייבש** לגמרי, ואינו ראוי אפילו למאכל כלב, כל שכן שיהיה מותר.

הרא"ש (חולין פ"ג סי' נג) הביא את דעת **הראב"ד**, שסיבת ההיתר לאחר י"ב חודש הוא מדין **יובש**: "דאחר י"ב חודש אין בו לחות כלל והוא **כעפרא בעלמא** ודייק מלישנא דקאמר אינו מתקיים ולא אמר אינו חי". אף אם נמצא חילוק בין בשר יבש לשרץ יבש, בכל אופן מוכח שיובש בשרץ הוא סיבה להיתרו **גם אם צורתו עדיין עליו**.⁴

לכאורה נראה שאין להביא ראיה מסתם איסור, שבו עיפוש או סרחון או יובש מחשיבים אותו לעפר, לדין חרק שיבש בשלמותו, כיון ש"ברייה" שיש לה דין מיוחד. "ברייה" אסורה גם אם שיעורה פחות מכזית וגם אם טעמה פגום מעיקרא. ע"כ במקרה זה היא תחשב כעפר רק אם נתפוררה לגמרי. כך פסק **הרמב"ם** (הל' מא"ס פ"ב הל' כא): "האוכל ברייה טמאה בפני עצמה כולה הרי זה לוקה מן התורה, ואפילו היתה פחותה מן החרדל, בין שאכלה מתה בין שאכלה חיה, **ואפילו סרחה הברייה** ונשתנית צורתה הואיל ואכלה כולה לוקה".

אולם מסביר **המ"מ** (שם) את דברי **הרמב"ם** שברייה שסרחה אסורה, בשלא סרחה והבאישה עד כדי שלא תהא ראויה לאדם, אבל מי שאכל אוכל האסור אחר שהסריח והבאיש ובטל מאוכל אדם הרי זה **פטור** (וע"פ דברי **הרמב"ם** בפ' יד הל' יא), דכן ראינו שהלכה כר"ש שנבלה שאינה ראויה לגר אין שמה נבלה. כך גם סובר **הט"ז** (יו"ד סי' קג ס"ק ב) "דכשהן בעצמן פגומין וסרוחין בטיל חשיבותיהו". כן כתב **הפמ"ג** (שם)

3. דין הסרחה המפקיע איסור מוזכר גם לענין חלב נבילה (נזיר נ ע"א).
4. נראה שכך הוא הדבר במציאות, לפיבדיקה שערכתי בשמונה חרקים שונים שאינם בעצם, כנמלה יתוש ובובוכדו, שהוחזקו למעלה מי"ב חודש בקופסא, כשבחלק מהזמן היא כוסתה ע"י מכסה, ונמצא אוכלם שלמים יבשים חרקים אלו מתפוררים במערכת הקלה וההסבה מדוע היא אישעליהם מעטפתה נקראת "כיסין" שהיא רקמה שיחה בסיסוד והיא אינה מתפרקת עם כלה נוזלים שלה חרק). אמנם צריך לבררה אסדי בניסוי כזה להוכיח שגדר "אינו מתקיים" הכוונה שהיא אמתית בשמותר אע"פ שהוא קיים בצורתו).

לענין עכבר דמתא "דהוא מאוס ופגום מעיקרו ואפילו הכי אם נסרח אחר כך בטל חשיבותייהו".

אמנם **המנחת חינוך** (מצווה קסג) מפקפק בדברי המ"מ ולדעתו צ"ל בדעת הרמב"ם שמדובר בסרוחה שאינה ראויה למאכל אדם, שבשאר איסורים — אינו חייב, ובברייה דמחייב על כל שהוא — אסור, ונשאר בצ"ע. אך גם לשיטת המנ"ח, אם **נפסל מאכילת כלב**, גם בברייה מותר.

מצאנו אם כן, שגוף איסור שיבש מותר. דבר זה קשה לשיטת הנוב"י ודעימיה.⁵

3. ייבוש בתנור

בדרכ"ת (ס"ו פד ס"ק קב) מובאת מחלוקת אחרונים בדבר חרקים שהתייבשו בתנור וביניהם:

הבינת אדם (שער או"ה ס"ו לו ס"ק נב) מוכיח מהתוס' (ע"ז לד ע"א), שדין תנור כדין י"ב חודש. פסק שם **הר"ר אפרים** לענין שמרים של עובדי כוכבים שהתייבשו בתנור, שמועיל להם כמו המתנת י"ב חודש. מתוך כך התיר פת של עובדי כוכבים שנחמצה בשמרי יין שהתייבשו בתנור. ואע"פ ש**ר"ת** (שם) הקפיד עליו, מוכח שלא חלק על ההשוואה בין תנור לי"ב חודש, אלא על עצם הקביעה ששמרים אחר י"ב חודש מותרים גם אם לא נתמדו.

אבל **הרמ"ץ** (חיר"ד ס"ו לא אות ח) חלק, וטעמו: "דמה מועיל זה שנתייבש הלחלוחית שבהם כיון שמ"מ הברייה קיימת".

5. במנחת צחק (חלק ק"ס ומ"ו), נשאל בדבר השימוש שבצבעמאכלהנעשהמחרקיםשיבשוונטחנו, וכתבשם: "דדבריבשכ"כעדשאינוראוילכלב, דינוכמוי"בחודש". אולםהורהלהתירלמעשה רק בצרוף צדדים נוספים.

בענייננו יש לומר מספר צדדים המצטרפים להתיר חרק יבש בתוך ירק:

1. בצבעיהמאכל, שםמדוברבחרקיםהעשוייםלצבעשרוציםבהסושתמשיםבהםלכך.
2. בסוףהתהליךצבעסנראהוניכרהואלכל, ויששיטותשחזותאמילתאהיא, וישאומריסדלא בטלה מדאורייתא, ובספיקא יש מקום להחמיר.

מה שאין כן בנדו"ד:

1. אין צורך בחרקים ולהיפך, אנו רוצים שלא יהיו ומשתדלים לנקות המאכל מהם.
 2. החרקים בעת אכילתם אין הם ניכרים כלל.
- מלבד כל הנ"ל, החרק היבש, אכילתו נעשית שלא כדרך אכילה, וע"כ אינה נאסרת.

ובשו"ת דברי יוסף (תקמ"ג) נאמר "דהא דמהני י"ב חודש בתולעים לאו משום דמוציא כל לחלוחית ולא חשיב ברייה אלא אחר י"ב חודש נעשה כעפרא שנתפזר וברייה ליתא אלא בשלם אבל בתנור מאן יימר שלא נשאר שלם?".⁶

4. הצטמק = ברייה חסרה ובטל

על כל הנאמר עד כאן אפשר להוסיף, שברייה שנחסר בה אבר או שנתרסקה, בטל ממנה שם ברייה והיא חוזרת לגדרי האסורים הרגילים (רא"ש חולין ס' לה, ע"פ הגמרא במכות טז ע"ב). כן כתב בשו"ע (יו"ד ס' קא סע' ו) "הא דברייה וחתיכה הראויה להתכבד לא בטלי, דוקא בעודם שלמים, אבל אם נחתכו או נתרסקו עד שנאבדה צורתן, בטלי, דתו לא חשיבי". הגר"א כותב (שם ס"ק יז), שרק ביחס לחתיכה הראויה להתכבד, יש צורך בנוסף לריסוק, גם באיבוד צורה. אבל ברייה, ריסוק בלבד מפקיע ממנה שם ברייה. כך כותב גם הט"ז (שם ס"ק י"ז) שבברייה כל שניטל קצת ממנה אין שם ברייה עליה. דין זה הוא אף אם ניטל ממנו דבר שאין הנשמה תלויה בו, כמו שכתב הר"ן (דף לו ד"ה גרסינן): "אבר שנתרסק אפילו שאין הנשמה תלויה בו הרי היא מתבטלת" וכן מצינו במנחת חינוך (מצוה קסג).

העולה מכאן הוא שאם נחסר מהברייה אפילו מעט, בטל ממנה שם ברייה. ע"כ בנדון דידן שרואים במיקרוסקופ שהחרק הצטמק באופן משמעותי, ונחסרו ממנו הנוזלים שבו וכל תוכנו הפנימי, בטל ממנו שם ברייה ודיני ברייה, והוא חוזר להיות איסור רגיל, שבשל היותו מאוס ופגום אין עוברים על אכילתו, וודאי בתערובת הוא בטל.

5. סיכום

העולה מדברינו:

א. עפ"י הרא"ש (חולין סי נג) ומקורות נוספים (פת"ש יו"ד פז ס"ק כ, כא), איסור שיבש מותר, גם בנשתמרה צורתו.

6. אולם יש לדחות את דברי הרמ"ך והדבר יוסף, שכן כבר ראינו לעיל בדברי הרא"ש שועוד, שאף שהברייה נשאר תבעינה אלא שהתייבשה, היא מותרת. כפי שראינו לעיל, זוהי המציאות של ברייה שאינה נעצמה מותרת לאחר "בחודש" עבדרכ"ת ששם מביא עוד אחרונים שהמתירי אסורים בעניין זה.

- ב. גם האוסרים חרק שנתיבש בתנור, מטעם דלא נשתנתה צורתו, יודו להתיר בהתייבש ונשתנתה צורתו.
- ג. גם האוסרים חרק שנסרח כשראוי הוא עדיין לאכילת אדם, מודים שבנפסל מאכילת כלב מותר (מנ"ח קסג).
- בנדון דידן מכיון שהחרק גם נפסל מאכילת כלב, גם נשתנתה צורתו, וגם יבש לגמרי ובאופן הניתן לבדיקה, יהיה מותר לכתחילה לאכול את הירק שבו החרק.